

⁶⁰ Грушевський М.С. В двадцять п'ять роковини смерті Ол.М.Лазаревського. Кілька слів про його наукову спадщину та її дослідження // Україна: науковий двохмісячник українознавства. – К., 1927. – Кн.4. – С.6.

⁶¹ Мезько-Оглоблин О. Люди Старої України та інші праці. – Острог; Нью-Йорк, 2000. – С.26.

⁶² Лазаревський А. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. Полк Черниговский. – Чернигов, 1866. – Вып.1; *Его же*. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. Полки Киевский и Нежинский. – Чернигов, 1867. – Вып.2.

⁶³ Генеральное следствие о маенностях Черниговского полка (1729–1730) / Ред. А.Лазаревского. – Чернигов, 1892; Малороссийские переписные книги 1666 года / Послесловие и редакция А.М.Лазаревского // ЧИОНЛ. – К., 1899. – Кн.13. – С.35–143 та ін.

⁶⁴ Акты по истории землевладения в Малороссии (1630–1690) / Редакция и предисловие А.М.Лазаревского // Там же. – К., 1890. – Кн.4. – С.85–135; Акты по истории монастырского землевладения (1636–1730 гг.) / Сообщил А.Лазаревский // Там же. – 1891. – Кн.5. – С.49–92; Цеховые акты Левобережной Малороссии (1622–1643) / Предисловие и редакция А.М.Лазаревского // Там же. – К., 1902. – Кн.15 та ін.

⁶⁵ Лазаревский А. Летописные заметки (1651–1749) // КС. – 1883. – Кн.3. – С.680–682; *Его же*. Отрывки из летописи Мгарского монастыря // Там же. – 1889. – Кн.4-6 (приложения); «Черниговская летопись» по новому списку (1587–1725) / Ред. и примеч. А.М.Лазаревского // Там же. – 1890. – Кн.4. – С.70–80; Кн.5. – С.81–96; Кн.6. – С.97–110 та ін.

⁶⁶ Дневник генерального подскарбия Якова Марковича (1717–1767) / Предисловие и редакция А.М.Лазаревского. – К., 1893. – Ч.1; К., 1895. – Ч.2; К., 1897. – Ч.3.

⁶⁷ Дневник генерального хорунжего Николая Ханенко (1727–1753) / Редакция и предисловие А.М.Лазаревского // КС. – 1884. – Кн.3, 4, 6–11; 1885. – Кн.3, 4, 6, 7, 9–12; 1886. – Кн.3–5, 7–11; Сулимовский архив. Фамильные бумаги Сулим, Скоруп и Войцеховичей XVII–XVIII вв. / Предисловие и редакция А.Лазаревского. – К., 1884; Частная переписка Григория Андреевича Полетики (1750–1784) / Предисловие и примечания А.М.Лазаревского // КС. – 1893. – Кн.3–5, 10, 11; 1894. – Кн.4, 6, 10; Частная переписка Григория Павловича Галагана / Ред. А.М.Лазаревского // Там же. – 1900. – Кн.5–7; Частная переписка Ивана Романовича Мартоса (1817–1830) / Ред. А.М.Лазаревского // Там же. – 1896. – Кн.6, 10, 11; 1898. – Кн.6–8 та ін.

⁶⁸ Грушевський М.С. Пам'яті Олександра Лазаревського. – С.9.

The article analyses scientific works and archaeographic published works of famous Ukrainian historian O.M.Lazarevs'kyi. Peculiarities of his approaches to the investigation of history, character of his creative laboratory, typical features of his scientific conception are founding out. The style of historical writing of Lazarevs'kyi and his methodical references in archaeography are determining.

О.В.Ясь*

ДВА ОБРАЗИ СТАРОЇ УКРАЇНИ: ВІЗІЇ О.ЛАЗАРЕВСЬКОГО Й О.ОГЛОБЛИНА

Висвітлюються історичні погляди та світосприйняття О.Лазаревського й О.Оглоблина. Аналізуються стратегії представлення української ранньомодерної історії у візіях обох істориків, зокрема створені ними образи Старої України.

Початок 1860-х рр. став новітнім вододілом історичного часу, сформувавши інші обриси його соціального предметності. Відтак у рецепції освічених сучасників Велика реформа 1861 р. стала тією вікопомною межею, яка розділила всю

* Ясь Олексій Васильович – канд. іст. наук, ст. наук. співроб. відділу української історіографії Інституту історії України НАНУ.

модерну російську минувшину на до- й пореформену епохи. Власне, у світовій історії XIX ст. звільнення селянства у величезній імперії Романових посіло місце десь поряд із такими незабутніми, знаковими явищами, як Громадянська війна 1861–1865 рр. у Сполучених Штатах Америки та революція комунарів 1871 р. у Франції.

Епохальний масштаб соціокультурних трансформацій на теренах Російської імперії, які нині тлумачать зазвичай у контексті теорії модернізації, спричинив і тектонічні зрушення в історичній свідомості сучасників. Ба більше, за часів модернізації чи в пореформену добу відбулося докорінне переформатування російського культурного простору, чільне місце в якому посів новий тип громадського діяча-земця та інтелектуала-різномислителя. Його становлення відбувалося завдяки громадським, соціальним і культурним практикам, пов'язаним з емансипацією селянства та формалізацією пореформених суспільних взаємин.

До такого типу діячів та вчених належав визначний український історик Олександр Матвійович Лазаревський (1834–1902 рр.) – виходець зі старовинної родини козацько-міщанського походження, випускник історико-філологічного факультету Санкт-Петербурзького університету, дописувач «Основи» та приятель Т.Шевченка.

Світосприйняття О.Лазаревського постало на тому великому соціальному розломі, який утворила реформа 1861 р., хоч його українофільські погляди сформувалися ще в дореформену добу. «Звільнення селян зробило велику революцію в економічному побуті народу (тут і далі курсив – О.Я.)», – згадував історик¹. Заразом він уважав, що Велика реформа спричинилася до звільнення народу від рабства². Це переконання О.Лазаревський зберіг практично до кінця свого життя. Недаремно М.Василенко підкреслював, що він назажди залишився «людиною 1860-х років у найкращому, найблагороднішому значенні цього слова»³. Приміром, першою реакцією О.Лазаревського на обрання його членом Чернігівської губернської вченої архівної комісії, рішення про що було ухвалене 15 червня 1897 р., став лист, в якому він, не обмежившись звичним у такому випадку висловленням подяки, вимагав від комісії терміново розпочати роботу зі «збирання матеріалів з історії визволення селян у межах Чернігівської губернії»⁴. Схожі думки історик висловлював і у публікаціях⁵.

Більше того, О.Лазаревський був не тільки пильним спостерігачем тієї величезної соціальної трансформації, а також її енергійним учасником. Уже за кілька місяців після проголошення монаршого маніфесту про скасування кріпосної залежності він домігся свого призначення представником (членом) від уряду на з'їзді мирових посередників у Чернігівській губернії⁶. «Здавалося, що всі молоді сили віддав би я цій справі, – настільки вона була світлою й радісною», – згадував у своїх споминах О.Лазаревський про публікацію маніфесту від 19 лютого 1861 р.⁷

Подальші кар'єрні віхи О.Лазаревського здебільшого були пов'язані з адміністративною й судовою діяльністю: акцизний наглядач, який опікувався податковими зборами з горілки й тютюну, секретар губернського комітету із селянських справ та губернського статистичного комітету, управитель канцелярії чернігівського губернатора, радник губернського правління, член і товариш голови окружного суду, член-оцінщик Полтавського земельного банку, член Київської судової палати та ін.⁸

Видається, що службові практики О.Лазаревського тією чи іншою мірою наслідують біографії його рідних братів. Власне, вони відображають типовий життєвий сценарій, за висловом М.Грушевського, «дрібнопанської сім'ї, яка добувала свій прожиток найбільше службою на дворянських виборних урядах, і тут маєткові стягання, удачі й неудачі доохрестного панства мусили бути не тільки темою балачок, але й особливо цікавим предметом уваги»⁹.

Однак, у таку програму не зовсім вписуються, ба навіть помітно випадають з неї громадські практики О.Лазаревського.

Зауважмо, що майже протягом 35-ти років (без перерви!) історик був гласним Конотопського повітового земського зібрання¹⁰. Причому складалося враження, що він брав участь у вирішенні більшості серйозних справ тамтешнього земства¹¹. Подібні громадські практики виглядають справжнім дисонансом щодо особистості О.Лазаревського, якого сучасники вважали індивідуалістом, принаймні, людиною, яка не прагне до публічності й визнання як на ниві суспільного, так і наукового життя, себто «кабінетним ученим» (М.Василенко)¹². Зокрема, про історика згадували як про особу достатньо замкнену та таку, що нехильна до товариського зближення і світського життя¹³.

Імовірно, пояснення цієї суперечності варто шукати у ставленні О.Лазаревського до пореформених практик, які він, очевидно, розглядав як власний обов'язок перед громадою, передусім, місцевою. Недаремно дехто з приятелів називав його «конотіпським патріотом», а сам учений навіть мав особисту печатку з промовистим написом – «Лазаревський із Конотопа»¹⁴. Та й відомий псевдонім історика – «Конотопець» – є свідченням його місцевого патріотизму.

З окресленої перспективи М.Грушевський влучно схарактеризував О.Лазаревського суто як «чоловіка місцевого», точніше, як постать, яка повною мірою репрезентувала собою «лівобічного чернігівця»¹⁵. Іноді цю позицію «лівобічного» українця споглядаємо навіть в історичних студіях О.Лазаревського. Приміром, оцінюючи постать І.Мазепи, історик обстоював думку, що гетьман *«у лівобережній Малоросії був чужою людиною, і вона йому була чужою... Ніякі спомини, жодні симпатії не пов'язувалися у Мазепи з лівим берегом»*¹⁶.

Цей своєрідний патріотизм, вочевидь, визначав ставлення О.Лазаревського до земської діяльності, яку він сприймав як марудну, невдячну й обтяжливу, але корисну для місцевої громади. Заразом таке розуміння громадського обов'язку незаперечно специфікувало його дослідницькі інтенції як ученого, зорієнтованого на пам'ятки та джерела Лівобережної України.

Відзначимо, що О.Лазаревський розпочинав свої студії, переважно, на ниві бібліографічної, бібліотечної та джерелознавчої практики. Зокрема, однією з перших праць молодого історика був «Опыт указателя источников для изучения Малороссийского края в историческом и географическом отношениях», уміщений на сторінках «Черниговских губернских ведомостей» (1853, №45–46).

Перші студії О.Лазаревського не тільки виявили певні вподобання вченого з обсягу малоросійської минувшини, а й визначили спрямованість формування його дослідницької культури. Зокрема, він намагався бути максимально точним у бібліографічних описах, покликах і коментарях. Наприклад, прискіпливо відзначав усі випадки, коли те чи інше видання з його покажчика йому не вдалося описати *de visu*¹⁷, що не було типовим для тогочасної бібліографічної практики.

З укладанням покажчика пов'язані й епістолярні контакти О.Лазаревського, тоді ще студента Санкт-Петербурзького університету, з відомим істориком, археографом та публікатором багатьох джерел з української минувшини О.Бодянським¹⁸. Невипадково і покажчик 1858 р.¹⁹, і третій том «Описания Старой Малороссии» (1900–1901 рр.) видані з присвятою саме О.Бодянському, на чому акцентували увагу донька історика – Катерина Лазаревська, і відомий учений М.Василенко²⁰. Мабуть, постать О.Бодянського видавалася О.Лазаревському гідним взірцем для наслідування.

Крім того, після університетських студій молодий дослідник певний час працював доглядачем у бібліотеці та музеї графа О.Уварова²¹. Виглядає, що таке поєднання бібліографічної, бібліотечної, археографічної та джерелознавчої практик із тривалою земською роботою гармонійно узгоджувалося у світогляді О.Лазаревського, що спирався на науковий і заразом суспільний ідеал «гро-

мадського блага». Власне, ця настанова виявляє просвітницьку спрямованість світосприйняття вченого, котру ще за радянських часів помітили М.Марченко та Л.Полухін²². Утім, залишається питання про те, яку саме роль відігравали просвітницькі компоненти у стилі мислення О.Лазаревського.

Вочевидь, наукові устремління, скеровані на місцевий матеріал, та безмежна любов до «шпаргалів» (джерел) складають основу стильового профілю О.Лазаревського-історика. Адже вчений як публікатор історичного документа не тільки вводив його до широкого обігу, а й виступав як співтворець культурних цінностей, себто робив громадське добро у широкому сенсі. Тож у його розвідках досить часто споглядаємо задеклароване устремління щодо «збирання матеріалів для історії місцевого суспільства»²³. «Це та галузь, праця в якій дає йому повне задоволення, не тільки наповнює його життя, але й робить це життя цікавим», – відзначав П.Федоренко²⁴.

Вірогідно, звідси походить ставлення О.Лазаревського до історичного джерела, яке він прагне передати максимально точно, як неодмінну частину громадської спадщини. Причому це спостерігаємо навіть у його мемуарних записках про сучасників – конотопських поміщиків, які вражають своїми натуралістичними, відразливими, інколи навіть огидними подробицями, хоч і дають чимало матеріалу для розуміння світосприйняття та поглядів О.Лазаревського.

Наприклад, про конотопського повітового предводителя дворянства Андроника Мойсейовича Костенецького автор пише, що той ставив під ліжку «нічний горщик, який накривав тарілкою зі сметаною»²⁵. Родину конотопських поміщиків Кандиб – Андрія Андрійовича та Ганну Василівну – О.Лазаревський характеризує як неймовірних скнар. Зокрема, він згадує, що ті зазвичай до своїх сусідів вирушали шістьма кіньми та у супроводі трьох слуг, аби «зайвий раз не готувати вдома обід» і погодувати свою челядь за чужий рахунок²⁶.

Подібні замальовки споглядаємо і щодо інших конотопських «героїв»: батька дорослої доньки, повітового предводителя дворянства Петра Григоровича Кандибу, робочий кабінет якого був заставлений непристойними порцеляновими фігурами жінок²⁷, місцеву поміщицю Тетяну Миколаївну Константинову, котра внаслідок малорухливого, позбавленого сенсу життя «ожиріла до потворності й померла в 1885 р. від розриву якихось судин»²⁸ та ін.

Зрештою, натуралістичні дрібниці, задокументовані О.Лазаревським, хоч і позбавлені очевидних моралістичних потрактувань із боку історика, усе ж таки незаперечно виявляють просвітницькі інгредієнти його світогляду. Адже факти, подані автором споминів, таки нав'язують читачу моралізаторські висновки у дусі тієї чи іншої просвітницької максими. Вочевидь, саме ця аксіологічна настанова й спричинилася до відомого історіографічного реноме О.Лазаревського як «безжального критика» (Б.Крупницький)²⁹, «суворого судді старого українського панства» (О.Оглоблін)³⁰, який мовби «навмисне вишукував темні боки» його життя (Д.Дорошенко)³¹.

Такі ціннісні орієнтири спричинилися до формування своєрідного типу вченого-джерелознавця, якого називали «фанатиком документальності», рівно неприхильного і до романтичної оправи історичних фактів, і до теоретичних конструкцій»³², дослідником із репутацією «твердокам'яного документаліста і об'єктивника» (М.Грушевський)³³, «безстороннім літописцем» (М.Василенко)³⁴, «протоколістом подій минулого» (І.Житецький)³⁵ і т.п.

Іноді О.Лазаревського порівнювали з М.Максимовичем (Д.Багалій, М.Грушевський)³⁶. Проте це зіставлення виглядає не зовсім коректним, оскільки світосприйняття та погляди М.Максимовича спиралися на міцний підмурок шеллінґіанської натурфілософії. Натомість О.Лазаревський уникав не тільки філософських та соціологічних рефлексій, а часто-густо навіть звичайної генералізації фактографічного матеріалу, яка широко побутує в позитивістському історієписанні.

Сучасні науковці окреслюють стильовий профіль О.Лазаревського як «класичний приклад історика-позитивіста» (В.Воронов)³⁷ чи «перехідну фігуру» між романтичним та позитивістським народництвом (З.Когут)³⁸. Утім, позитивізм О.Лазаревського виказує своєрідний спосіб мислення т.зв. «практикуючого історика», який є досить поширеним типом дослідника в багатьох національних версіях європейської історіографії другої половини XIX ст. За влучним виразом Р.Коллінґвуда, такий історик зазвичай відкидає домагання позитивістської соціології чи філософії та вважає для себе вповні достатнім відкривати і встановлювати факти самі по собі³⁹.

Зазначимо, що попри фахову освіту та очевидний позитивістський рефрен дослідницьких практик, О.Лазаревський залишився осторонь від діяльності більшості наукових інституцій та освітніх установ. На думку його сучасників (М.Василенко, В.Мякотін), він так і не став «цеховим ученим»⁴⁰.

Водночас у становленні О.Лазаревського як історика неабияку роль відіграла антикварна практика, яка спричинилася до створення його великої й цінної колекції джерел і старожитностей часів України-Гетьманщини. Вона справляла величезний вплив на сучасників, у т.ч. істориків. «Я пам'ятаю, яке велике вражіння на мене зробив цей вчений кабінет О.М., коли я його одвідав в часи своєї підготовки до наукової праці в початку 80-х років і побачив на стінах його немовби ілюстровану історію Гетьманщини в літографіях, цинкографіях і олійних фарбах», – згадував Д.Багалій⁴¹. Зауважмо, що колекція О.Лазаревського і нині становить неабияку евристичну цінність з обсягу української історії, зокрема пильно вивчається сучасними дослідниками (С.Білокінь, В.Ринсевич та ін.)⁴².

Імовірно, незважаючи на фаховий вишкіл, ця психологія антиквара, схильного до сприйняття, передусім, сингулярного й неповторного, який уважав, що самоцінність історичного документа є очевидною й незаперечною, певною мірою побутувала і у світосприйнятті О.Лазаревського. Можливо, саме вона спонукала його кінець-кінцем прибрати на себе роль приватного вченого й публікатора джерел.

Це особіне становище О.Лазаревського в науковому світі, вірогідно, диктувалося не тільки його особистими прикметами, а й світоглядом. Невідрефлектованість позитивістського канону мислення цього історика, що поєднувалася з обстоюванням тези про самодостатність джерела, сполучалася в його стильовому профілі зі своєрідними просвітницькими складовими, вислідом яких були думки про громадське «добро» та «спадщину».

Стильові поєднання позитивізму та просвітництва були досить поширеними у світосприйнятті і поглядах низки відомих українських діячів та інтелектуалів другої половини XIX ст. Тим паче, що в типологічному сенсі просвітницький раціоналізм та перша хвиля позитивізму споріднені між собою. Приміром, такі мисленнєві сполучення побутували у творчості В.Антоновича та П.Куліша.

Проте у випадку з О.Лазаревським позитивістські й просвітницькі компоненти складають унікальний візерунок його творчості завдяки тим громадським, суспільним та культурним практикам, які започаткувала Велика реформа 1861 р. Саме цей ефект споглядання, усвідомлення й осмислення тих величезних соціальних трансформацій, так би мовити, «зсередини», очима земського посередника й місцевого діяча, визначив перебіг його інтелектуальної біографії. Більше того, ці громадські практики значною мірою сформували той життєвий досвід, урешті-решт самотутній горизонт очікувань і сподівань, із перспективи якого історик освітлював українську минувшину – т.зв. Стару Малоросію.

Походження цієї назви в історичному письмі О.Лазаревського є однією із засадничих проблем щодо витлумачення його поглядів і світосприйняття, особливо з огляду на старання й систематичне ігнорування автором низки рефлексивних компонентів (введення та представлення дослідницької стратегії, широкі

висновки, проміжні узагальнення, оціночні чи пояснювальні коментарі, виразно вибудовані лінії позитивної чи негативної аргументації, генералізація, формалізація та концептуалізація фактографічного матеріалу і т.п.). Якраз на цю стильову рису творчості вченого неодноразово звертали увагу історики (В.Біднов, М.Василенко, І.Джиджора та ін.)⁴³.

Власне, термін «Стара Малоросія», винесений до назви низки праць О.Лазаревського, є тією наріжною ланкою, котра продукує образ українського минулого в авторській візії, принаймні, вимальовує його загальні контури. Уважають, що поняття «Стара Малоросія» до наукового обігу ввів саме О.Лазаревський (М.Василенко, В.Сарбей)⁴⁴, який послідовно вживав його у ряді відомих студій: серія історико-генеалогічних та історико-біографічних нарисів «Люди Старой Малороссии» й 10-томний дослідницький проект «Описание Старой Малороссии», з обсягу якого автор встиг підготувати й видати три томи, присвячені Стародубському (1888 р.), Ніжинському (1893 р.) та Прилуцькому (1900–1901 рр.) полкам. Наступний том присвячувався описові Полтавського полку, проте вченому не судилося його завершити⁴⁵.

Недаремно М.Грушевський уважав, що перший том волюмінозного (багатомного) «Описания Старой Малороссии» представив науковій громадськості О.Лазаревського як «найбільшого дослідника, якого мала Лівобічна Гетьманщина перед тим і по тім»⁴⁶. Схожої думки тримався і син історика – Гліб Лазаревський, який назвав батьківські праці «Описание Старой Малороссии» та «Люди Старой Малороссии» «величними полотнами»⁴⁷.

Так чи інакше, дефініція «Стара Малоросія» в українському історієписанні ХХ ст. стала асоціюватися, переважно, саме з О.Лазаревським та його творчою спадщиною. Зауважмо, що історик продовжував використовувати цю назву навіть попри гострі й дошкульні зауваги, висловлені в рецензії І.Лучицького на перший том. Той розглядав термін «Стара Малоросія» як такий, що не вповні відображає реальний зміст рецензованої студії. «Чи не було б справедливіше назвати її описом не *старої*, а просто *власницької* (курсив І.Лучицького – О.Я.) Малоросії?», – риторично запитував рецензент⁴⁸.

Інші дослідники не були настільки категоричними, як І.Лучицький, однак уважали дефініцію «Стара Малоросія», принаймні, не зовсім точною. Приміром, В.Мякотін віддавав перевагу назві «Гетьманська Малоросія»⁴⁹, а Д.Багалій висловив думку, що правильніше було б назвати студію О.Лазаревського «Описание левобережной Малороссии»⁵⁰.

Утім, наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. дефініція О.Лазаревського здобуває визнання та набуває неабиякого поширення. Промовистим свідченням цього є те, що термін «Стара Малоросія» фігурує у назвах праць багатьох українських та російських істориків, зокрема В.Барвінського, М.Василенка, В.Ейнгорна, Г.Максимовича, Д.Міллера, І.Огієнка, І.Павловського, В.Пархоменка, М.Плохинського та ін. Протягом 1924–1925 рр. у Львові навіть видавався історичний часопис «Стара Україна» за редакцією І.Кревецького.

Хронологічно доба «Старої Малоросії» у представленні О.Лазаревського обіймала період від середини ХVІІ ст. до кінця ХVІІІ ст. Власне, ці межі були визначені вже у його відомій монографії «Малороссийские посполитые крестьяне (1648–1783 гг.): Историко-юридический очерк по архивным источникам» (Чернігів, 1866 р.).

Територіально предметна область студій О.Лазаревського локалізувалася тереинами Лівобережної України. Зокрема, назви кількох праць ученого навіть сформульовані у відповідному дусі – «Из истории сёл и селян левобережной Малороссии: полковник Галаган в приднепровских своих маестностях. Земельные захваты Булюбашей» (1891 р.), «К истории землевладения в Левобережной Малороссии» (1892 р.), «К истории статutowых судов в Левобережной Малороссии»

(1901 р.). Та й сам О.Лазаревський у першому томі «Описания Старой Малороссии» досить виразно означив просторові межі праці: «Малоросія лівого берега Дніпра, яка нині складає губернії Чернігівську та Полтавську»⁵¹.

У видовому плані його студія являла собою щось середнє між монографією й екстрактом, зробленим із низки історичних джерел. Сам автор схарактеризував її як «спробу з'єднати в дещо ціле зібрані протягом багатьох років матеріали для історії заселення, землеволодіння та управління Малоросії за вказаний термін»⁵².

Серед науковців побутували різні оцінки й тлумачення стосовно видового означення «Описания Старой Малороссии». Д.Багалій наголошував, що праця О.Лазаревського репрезентує лише факти у «систематизованому вигляді»⁵³ та є «початковим зводом матеріалів»⁵⁴, І.Луцицький стверджував, що вона чимось подібна до «історико-географічного словника»⁵⁵, а В.Сарбей узагалі розглядав його роботи як «напівархеологічні видання»⁵⁶.

Видається, що на вироблення цієї самотутньої, у певному розумінні архаїчної, форми студій, вочевидь, вплинула відсутність широкого викладацького та взагалі лекційного досвіду в інтелектуальній біографії О.Лазаревського. Адже саме педагогічні практики зазвичай спонукають до цілісного, систематичного оформлення думок в узагальнюючих, викінчених образах чи формулах, які вчений чи викладач транслює певній спільноті або широкому загалу. Утім, попри цю синкретичну, почасти навіть суперечливу видову належність «Описания Старой Малороссии», зазначена робота з'явилася на арені українського історієписання як контраверсійна студія щодо героїко-романтичних праць М.Костомарова та Д.Яворницького. Зокрема, О.Лазаревський уважав, що його 10-томний проект надасть громадськості певні матеріали щодо внутрішнього побутування Малоросії, яке «сильно заступається переказом подій зовнішньої історії»⁵⁷.

Натомість російський історик В.Мякотін представив це інтелектуальне змагання у більш загостреному й категоричному сенсі. Зокрема, він трактував його як самотутній контраст між відтворенням «зовнішньої» та «внутрішньої» історії України-Гетьманщини, в якій одна картина минувшини – блискуча й героїчна, суттєво суперечила іншій – темній і похмурій, проте якраз і доповнювалася останньою⁵⁸. Д.Багалій обстоював думку, що песимізм О.Лазаревського як дослідника «внутрішньої» історії був реакцією на невиправданий оптимізм українських істориків, які студіювали «зовнішню» минувшину⁵⁹.

Зазначимо, що два томи «Описания Старой Малороссии» спричинилися до вельми цікавого явища на обшарах українського історієписання – появи рецензій-монографій Д.Багалія та В.Мякотіна (148 та 126 стор.) з подвійною видовою належністю. Причому вони мають самостійну структуру, науковий апарат та навіть додатки з опублікованими джерелами.

У широкому розумінні ці рецензії-монографії більш-менш заповнювали нестачу рефлексивних компонентів у праці О.Лазаревського, почасти призначалися для інформаційного супроводу, потрактування й популяризації основного тексту серед наукової громадськості. Тим більше, що перший та другий томи висувалися на Уварівську премію Санкт-Петербурзької академії наук, яку здобув її автор⁶⁰.

Таке своєрідне становище інтелектуальної, хоч і дещо прихованої опозиції, яке посіло «Описание Старой Малороссии» в українській історіографії кінця XIX ст. (позаяк провідну роль О.Лазаревський відводив усе ж такі старанно підбраному фактографічному матеріалу), привертає увагу до її сюжетних ліній. Насамперед, постає питання про соціальний лейтмотив, який проступає загальним рефреном крізь усю наукову творчість О.Лазаревського. Виглядає, що первісною віхою у цьому сенсі була згадана вище монографія «Малороссийские

посполитые крестьяне...». Зазначимо, що В.Сарбей ще на початку 1960-х рр. у світлі настанов радянської історіографії розглядав цю роботу як найвище досягнення О.Лазаревського⁶¹.

Інтелектуальний контекст зазначеної студії диктувався пореформеними практиками молодого вченого, який намагався з'ясувати те, як постало «кріпосне рабство» на теренах Малоросії. Звичайно, інвективи щодо козацької старшини спостерігаємо ще в його ранніх працях, наприклад, у розвідці на сторінках петербурзької «Основи»⁶². Проте думка О.Лазаревського про місцеве походження кріпацтва в Малоросії, яка надала його творчості виразного антипанського спрямування, безперечно, є вислідом монографії про буття посполитих. Ця вихідна теза про закріпачення селян на теренах Гетьманщини спричинилася, за висловом М.Грушевського, до виношування ним антитези про виняткову роль старшини у цьому процесі⁶³.

Отже, проблемним полем студій О.Лазаревського, хоч і в дещо специфічному розумінні, став соціальний світ минувшини з його швидкоплинними процесами та потворними діями конкретних осіб, родин та родів. «З одного боку, захоплення маєтностей з селянами, що в них мешкали, а з іншого – «скуповування» козацьких земель й обертання їх власників у «підсусідків», складає ледь чи не головний зміст тієї частини історії Малоросії в період Гетьманщини, котра ще залишається ненаписаною», – наголошував історик в одній зі своїх розвідок⁶⁴. Таке розуміння О.Лазаревським історичної сутності всієї доби Старої Малоросії є показовим, оскільки визначає авторську перспективу висвітлення ранньомодерної минувшини – взаємини між тогочасними станами, себто мінливі й суперечливі контексти соціального буття.

Таким чином, незліченні здирства, «зловживання», грабунки, доноси, родинні зв'язки й впливи, захоплення земель, обертання козаків у «підсусідків», судові справи, змагання за полкові й сотенні «уряди», фальшування доказів дворянства, які повсякчасно супроводжували перетворення козацької старшини на новоспечене українське панство, є звичайними сюжетами в авторському письмі.

Приміром, діяльність одного з відомих мазепинців – прилуцького полковника Дмитра Лазаровича Горленка, в «Описании Старой Малороссии» представлена у вкрай негативному світлі. «Будучи всемогутнім повелителем, Горленко що хотів, те й забирав. Нічим він не обмежувався, позаяк мав своїм протектором і батьком бувшого гетьмана Мазепу», – зазначає О.Лазаревський⁶⁵. У схожому контексті подається, наприклад, і постать стародубського полковника Лук'яна Івановича Жоравки. «Головна увага його, як полковника, – пише автор, – звернена була, звичайно, на особисте збагачення, яке передусім виражалось у захопленні якомога більшої кількості земель, на яких потім насаджувалися слободи та присвоювалася дармова праця поселених на них «підданих»»⁶⁶. Такої ж оцінки удостоївся й гадяцький полковник Михайло Милорадович. «Прибувши до Гадяцького полку бідняком, Милорадович поставив собі головну мету – нажитися», – наголошує О.Лазаревський⁶⁷.

Зауважмо, що навіть у тих випадках, коли вченому бракувало відомостей для висвітлення певних ракурсів соціального буття тих чи інших персоналій, він висловлював сумніви щодо їхнього т.зв. «бездоганного» життя. Цікавою у цьому розумінні є авторська характеристика сина гетьмана Івана Самойловича – стародубського полковника Семена Самойловича, який помер у 25-річному віці. «Скоріш за все, померлий був звичайним смертним, котрий завдяки випадку опинився у щасливих умовах, поспішав насолодитися земними благами в тому вигляді, в якому вони видавалися йому найбажанішими», – підкреслює О.Лазаревський⁶⁸.

Зазначимо, що в нечисленних узагальнюючих пасажах історик однозначно вказує на головного винуватця тих процесів – адміністрацію України-Гетьман-

щини. *«Гетьманський уряд» не хотів розуміти, що «добровільне й правильне купування» старшиною козацьких земель чинилося у більшості випадків під тиском влади, тобто під виглядом «добровільної й правної», у дійсності – купівля-продаж більшою частиною бувала “примусовою та підставною”*, – стверджує вчений⁶⁹.

У передмові до видання *«Сулимовського архива»* О.Лазаревський висловився ще категоричніше: *«Багатство малоросійської старшини XVIII в. зростало й збільшувалося головним чином унаслідок насилля над народом»*⁷⁰. Та й сама старшина, на думку історика, поступово позбувалася інституту виборності, фактично перетворюючись на *«гетьманських чиновників»*⁷¹.

Зрештою, під авторське розвінчання потрапляють не тільки окремі особи, а й цілі родини. Приміром, у такому ключі автор розглядає «феномен» родини Забіл, представники якої протягом тривалого часу, один за одним, обіймали уряд борзнянського сотника⁷².

Помітне місце в текстах О.Лазаревського посідають сюжети зі спростуванням *«аристократичного»* походження багатьох відомих українських родів. Наприклад, він указує на очевидне фальшування генеалогії родини Тарасевичів, представники якої вважали, що походять від гетьмана Тараса Трясила (Федоровича)⁷³.

Такий вислід дослідницьких практик ученого мав наслідком гнівні протести та інвективи з боку низки відомих представників малоросійського дворянства⁷⁴. Відтак авторські викриття навіть створили О.Лазаревському своєрідний антипанський ореол.

Власне, цю його типовість у репрезентації низки біографій козацької старшини, що кінець кінцем обернулася в українське панство, помітили й колеги-сучасники. Так, Д.Багалій зауважував, що О.Лазаревський *«малює «людей старої Малоросії» не з усіх сторін, а майже виключно яко ханунів»*⁷⁵. І.Лучицький писав про надзвичайну *«густоту фарби»*, яку історик накладав на *«героїв своїх біографічних етюдів»*⁷⁶, а М.Грушевський згадував про те *«злорадне завзяття, з яким він (О.Лазаревський – О.Я.), як кажуть ближчі йому люди, розкривав темні і брудні махінації, з яких виростали великі фортуни шановних меценатів і народолюбців XIX віку»*⁷⁷.

Мабуть, контраст між публічними практиками малоросійських аристократів другої половини XIX ст. та їхньою *«ганебною»* родинною історією справляв гнітюче враження і пробуджував гострі, непримиренні асоціації й відчуття в О.Лазаревського – громадського діяча та водночас чудового знавця XVIII ст. Видається, що історик отримував певну сатисфакцію, спростовуючи підроблені свідчення про шляхетство, сфальшовані документи про походження *«благородних»* родів, які в пореформену добу раптово стали опікуватися *«народним благом»*.

Його сюжети спиралися на таку величезну критичну масу обробленого фактографічного матеріалу, яку годі було проігнорувати будь-якому фаховому історику. Тому серед тогочасних дослідників нерідко виникали думки про соціокультурну зумовленість тих явищ і процесів, що розгорталися на теренах Гетьманщини.

«Риси схожості, що постійно зустрічаються в окремих портретах, мимоволі підштовхують думку до припущень про існування деяких загальних умов, які зумовили таку подібність, і ці здогади тим легше обертаються у певне уявлення, позаяк автор сам іде назустріч їм, пов'язуючи окремі епізоди своєї розповіді однією загальною ниткою, надаючи їм значення ілюстрації загальних порядків, іноді доволі точно формулюючи останні», – відзначав В.Мякотін⁷⁸.

Цей коментар рецензента виявляє певну аксіологічну настанову О.Лазаревського, згідно з якою він формував свої запити до історичних джерел, зокрема схильність до відтворення соціальних контрастів, побутових крайнощів та безмірного нагромадження земель і багатств.

Проте за численними «шпаргалками» й «описами» О.Лазаревський усе ж таки прагнув показати, представити, за його висловом, «живих людей» Старої Малоросії в «домашній та суспільній обстановці»⁷⁹. Адже він уважав, що й історик «варто поглянути на те чи інше обличчя з колишніх часів»⁸⁰. Недаремно він хотів подати у першому томі «Описания Старой Малороссии», який видавав власним коштом, портрети хоч би трьох історичних осіб. Проте нестача грошей так і не дозволила реалізувати цей замір⁸¹.

О.Лазаревський уявляв «живу» минувшину як добре задокументовану й очищену від вигадок та перекозів, як достовірне представлення перед нащадками історичних осіб з усіма їхніми діями й злочинами. Така репрезентація різко суперечила феєричній, героїко-художній апології історії М.Костомарова з її «живими подробицями». Натомість «живі люди» О.Лазаревського поставали, за твердженням М.Грушевського, з «кров'ю і м'ясом їх реальних інтересів»⁸².

Урешті, авторське письмо виявляє специфічні нахили й повороти мислення О.Лазаревського. Передусім варто звернути увагу на мисленнєві сполучення в текстах історика. Виглядає, що це досить прості, часто-густо приховані опозиції: внутрішнє/зовнішнє, песимізм/оптимізм, закріпачення/визволення, старшина/поспільство і т.п. Такі авторські дихотомії виявляють раціонально-просвітницький рефрен у мисленні О.Лазаревського, зорієнтований на контрастне, полярне освітлення та позиціонування минувшини. Вочевидь, саме у цьому інтелектуальному руслі й постала назва «Стара Малоросія». Ба більше, ця дефініція виказує орієнтацію автора на виокремлення різких, виразних, майже незаперечних проміжків історичного часу, зазвичай властиву історичній свідомості, скерованій на просвітницькі взірці мислення.

Це помітили вже сучасники вченого. Зокрема, М.Василенко вважав, що під «ім'ям *Старої* О.М.Лазаревський розумів Малоросію до кінця XVIII ст., себто до введення там загальноросійських порядків. Із цього часу, на його думку, починається *Нова* (курсив М.Василенка – *О.Я.*) Малоросія, створюються нові умови життя, а разом із ними й нові культурні завдання, нові національні устремління»⁸³.

На думку М.Грушевського, «доволі ясно відчувається тут концепція «Малой России», як історичного осередку, і *Гетьманщини, як центральної епохи, на котрій, в очах Ол. М-ча, виросла сучасна Україна* – передусім Лівобережжя»⁸⁴.

Отже, за візією О.Лазаревського, «Стара Малоросія» – це доба, яка остаточно поховала традиції козацької вольниці та поставила поспільство у цілковиту залежність від новоявленого панства. Невипадково автор означає проблемне поле своєї монографії про «малоросійських посполитих» як вивчення «громадського побуту станів». Зокрема, він спростовує думку, що селянство втратило «громадську свободу» внаслідок монаршого указу від 3 травня 1783 р., а наголошує на тій провідній ролі, яку відіграла козацька старшина у цьому процесі⁸⁵. Таким чином, часи «Нової Малоросії» сприймаються істориком у контексті емансипації чи визволення селянства, переломною межею в якому стала Велика реформа 1861 р.

Це протиставлення «Старої» та «Нової Малоросії», вочевидь, є вислідом пореформених дослідницьких і громадських практик О.Лазаревського, урешті-решт того величезного тектонічного зміщення, що сталося в історичній свідомості 1860–1880-х рр. – у час модернізації імперії Романових. Такий ментальний «зсув» пореформеної доби спричинився до творення специфічної та контрастної візії О.Лазаревського, зрештою, до постановки соціального, проте дещо обмеженого, однотипного, образу «Старої Малоросії». Невипадково у некролозі, присвяченому О.Лазаревському, вражений М.Грушевський назвав цю авторську палітру «страшним образом Гетьманщини»⁸⁶, хоч і наголосив, що її творець усе ж таки не звів зібраний, величезний матеріал в «один образ»⁸⁷.

Тема «Старої Малоросії», точніше, Старої України, пройшла лейтмотивом і крізь творчість іншого українського історика – О.Оглоблина.

Його інтелектуальна біографія розгорталася в зовсім іншу добу, за відмінних суспільних передумов, однак мала певне соціокультурне спрямування, яке нав'язувало обом історикам спільне проблемне поле історичних студій. Таким об'єднуючим вектором був самобутній культурний досвід та терен малої батьківщини їхніх предків: Конотопщини – для О.Лазаревського, Новгород-Сіверщини – для О.Оглоблина⁸⁸.

Звичайно, останній не був тією «лівобічною людиною», яким був О.Лазаревський. Проте незвичний пієтет до землі та культурної спадщини Новгород-Сіверщини О.Оглоблин проніс крізь усе життя, зокрема протягом кількох десятиліть еміграції. «Саме в тому родинному оточенні і на рідній землі зацікавився я своїм походженням і своїм родом. Усе якнайбільше сприяло цьому. Навколо були родичі, ближчі і дальші, матері й батька. На цвинтарі лежали їх – мої – предки, про яких так багато розповідала мені моя бабка Анна. На стінах висіли їх портрети. У старовинних шухлядах лежали фамільні документи, починаючи з XVIII століття. Старі меблі, картини, посуд тощо – *усе дихало старовиною, такою живою й такою рідною*», – відзначав історик у своїй науковій автобіографії⁸⁹.

Зауважмо, що чимало наукових тлумачень О.Оглоблина, наприклад, щодо авторства «Истории русов», тісно пов'язані з тамтешнім культурним середовищем. Приміром, у рукописі своєї монографії про Опанаса Лобисевича, підготовленої за часів радянсько-німецької війни, він досить категорично стверджує: «Автор «Истории русов» – новгород-сіверець. *Це безперечно, і, мабуть, нікому не вдасться заперечити цей наш висновок*»⁹⁰.

Варто взяти до уваги й те, що культурні, освітні, соціальні практики, засвоєні майбутнім ученим у його дитячі та юнацькі роки, нав'язували авторське тяжіння до людського виміру осягнення ранньомодерної української минувшини. Зокрема, О.Оглоблину ще в юнацькому віці подарували комплект найголовнішої праці В.Модзалевського – чотири томи «Малороссийского родословника» (К., 1908–1914 рр.).

На науковій авансцені О.Оглоблин з'явився як адепт «масової» історії, яка тією чи іншою мірою була вислідом соціологізації минувшини на початку XX ст. Принаймні, його студії 1920-х рр. з історії української фабрики постали в контексті тогочасних зацікавлень буттям «масової», себто звичайної, «сірої» людини.

Водночас учений був очевидцем і сучасником української революції 1917–1920 рр., яка сформувала ту неповторну інтелектуальну й духовну атмосферу 1920-х рр. – десятиліття революційного романтизму. Більше того, неоромантична хвиля, що персоналізувалася у постаті В.Липинського з його відомою студією «Україна на переломі», розглядалася молодим істориком як свого роду революція в історіографії⁹¹.

Тож історичні погляди та світосприйняття О.Оглоблина формувалися саме на перехресті візій «масової» історії й неоромантизму⁹². У світлі таких розмаїтих інтелектуальних та культурних впливів наукова спадщина О.Лазаревського сприймалася істориком досить складно. Виглядає, що О.Оглоблин послуговувався нею як первісною точкою відліку у наукових студіях 1920-х рр. Адже праці О.Лазаревського на той час становили міцний фактографічний підмурок для будь-якого дослідника минувшини України-Гетьманщини. Невипадково монографія О.Оглоблина «Очерки истории украинской фабрики: Мануфактура в Гетманщине» (К., 1925 р.) рясніє посиланнями на студії О.Лазаревського та його славнозвісну колекцію джерел. Відтак молодий дослідник уважав свого попередника за «найкрупнішого історика Гетьманщини», хоч і закидав йому брак зацікавлень до «історії економічного побуту»⁹³.

Про шанобливе ставлення історика до спадщини О.Лазаревського свідчать й інші факти. Зокрема, за ініціативою О.Оглоблина 1922 р. був створений Історичний кабінет імені О.Лазаревського при Вищому інституті народної освіти імені М.Драгоманова (колишньому університеті) у Києві, який він же й очолював⁹⁴. Пізніше О.Оглоблин згадував, що завів «справжній культ Лазаревського» у цьому інституті⁹⁵.

Зауважмо, що й дослідницька культура О.Оглоблина, як і О.Лазаревського, формувалася в річищі широкої архівної та джерелознавчої евристики. Недаремно студії початку історика вражають обсягом опрацьованого фактографічного матеріалу. Вочевидь, вивчення цінної збірки книг та джерел О.Лазаревського спрямувало й відповідні евристичні запити О.Оглоблина, зокрема щодо низки відомих персоналій другої половини XVIII – початку XIX ст.

Наприклад, на сторінках його монографії «Кріпацька фабрика», наклад якої був знищений радянською цензурою 1931 р., споглядаємо ім'я «великого діди́ча» Михайла Миклашевського⁹⁶ – одного з героїв студій О.Лазаревського.

Цікава і досить самотня оцінка О.Лазаревського як ученого представлена в лекційному курсі О.Оглоблина з історії України, який він читав у 1929/1930 навчальному році. «Синтетичні завдання не властиві були Лазаревському. Мимо всенької його величезної праці монографічної та археографічної, він був і залишався найвидатнішим істориком Гетьманщини, себто певного тільки періоду в історії України (XVII–XVIII ст.) певної частини української території (Лівобережжя). Але за те він один з перших віддає основну увагу соціально-економічній історії»⁹⁷.

Більш виразно щодо постаті та творчості свого попередника О.Оглоблин висловився в еміграції. Зокрема, він обстоював думку, що О.Лазаревський виступив «*немовби суворий і невблаганний прокурор* на суді над козацькою старшиною й українським шляхетством XVII–XVIII ст., які в його уявленні й освітленні з'являються перед нами як верства, що нічого доброго не зробила в історії України й спричинилася до руйнації старої гетьманської держави»⁹⁸. Видается, що у цій рецепції творчої спадщини О.Лазаревського помітну роль відігравали неоромантичні компоненти мислення О.Оглоблина. Тим більше, що історик обстоював думку про «позитивну, творчу, культурну працю» української аристократії XVIII ст.⁹⁹

Такий підхід зазвичай спирався на неоромантичні уявлення про те, що провідна верства (еліта), принаймні, її частина, осягає політичну, національну чи соціальну конечність історичного руху й виступає на сцені минувшини як «колективний», точніше, «груповий» герой, який несе ідеї «патріотизму» й «жертвності» задля здійснення ідеалізованої мети¹⁰⁰.

Утім, попри такі, здавалося б, негати́вні оціночні паса́жі, пієтет до творчого доробку свого попередника О.Оглоблин проніс до кінця життя. Свідчення цієї величезної пошани несподівано віднаходимо в його листуванні 1964 р. На той час родина О.Оглоблина опинилася у вкрай складному становищі – помирала паралізована дружина, тяжко працював на фабриці його син Дмитро, нависла загроза втрати помешкання у Лудлові (Массачусетс, США), не було жодної можливості взяти позику в банку чи кредитній спілці... Наразі розглядалися найрізноманітніші варіанти пошуку грошей, зокрема навіть продаж власної книгозбірні.

«Що ж до продажу книжок із моєї бібліотеки, то це річ для мене – доки ще живий – абсолютно неможлива; хоч і маю деякі цінні й рідкі видання, але вони потрібні для моєї наукової роботи (приміром, «Історія русів» I видання 1846 року або три томи «Описания Старой Малороссии» Лазаревського). Мені навіть страшно про це й подумати», – писав О.Оглоблин у листі до Л.Винара від 18 жовтня 1964 р.¹⁰¹ Мабуть, цей уривок не потребує якихось додаткових коментарів...

Іншою площиною, яка перетинала наукові зацікавлення О.Лазаревського та О.Оглоблина, була царина українського родознавства, зокрема генеалогія лівобережного чи малоросійського дворянства. Зазначимо, що в ієрархії фахових проблем О.Оглоблин розглядав генеалогію як інтимно близьку царину наукових студій і навіть порівнював свої захоплення родознавством із почуттями дитини у «казковому зачарованому лісі»¹⁰². Згодом його зацікавлення власним родом трансформувалися у розгалужене коло наукових інтересів, які тією чи іншою мірою проступали ще у 1920–1930-х рр., а також у воєнну добу¹⁰³.

Проте повною мірою вони виявилися в еміграції. Недаремно 1964 р. О.Оглоблин окреслив ці наукові інтереси у п'ятьох напрямках: «1. *Генеалогія шляхетських, старшинських, козацьких і патриціанських фамілій Лівобережної України XVII–XVIII стол.*; особливу увагу звертав я на ті фамілії на літери Т–Я, що мали ввійти до 5-го тому Родословника В.Л.Модзалевського, який не побачив світу. 2. Генеалогія українських гетьманських родів (зокрема нащадків гетьмана Петра Дорошенка й наказного гетьмана Павла Полуботка). 3. Генеалогія кількох визначних культурних і політичних діячів українського походження (Микола Гоголь, Максим Рильський, Дмитро Дорошенко, Олександр Шульгин, Косачі, Туманські, Ханенки, Драгомирови та інші). 4. Збирання матеріалів до монографії про рід Лашкевичів, моїх предків по матері. 5. Методологічні та історіографічні проблеми української генеалогії та інші теми»¹⁰⁴. Водночас він відводив виняткову роль біографістиці в історичних студіях, яку називав архаїчним терміном «біографіка»¹⁰⁵, що був популярний на початку ХХ ст.

Ці академічні інтереси О.Оглоблина створювали міцний фактографічний підмурок, на який спиралися його студії, присвячені українській історії кінця XVII–XVIII ст. До того ж, генеалогічні й біографічні зацікавлення специфікували його дослідницькі інтенції.

Зрештою, у працях О.Оглоблина споглядаємо безліч біографічних, родовідних екскурсів, зауваг і коментарів, що продукують, окрім макроісторичних контекстів, силу-силенну мікроісторичних ракурсів, які не втрачають в авторському письмі своєї самоцінності. Відтак архітектоніка його студій вирізняється полівимірністю, спричиненою багатоманітністю сюжетних ліній, зокрема їх перетіканнями, самостійними відламами і т.п.

Таким чином, особистий пієтет до історії родів сполучається з дослідницькими інтенціями О.Оглоблина, який прагнув не тільки відтворити континуїтет української минувшини, а й показати розмаїття й насиченість політичного, культурного та духовного життя XVIII ст. Однак від часів мазепинської еміграції ця ідейна тяглість простежувалася вже не стільки у сфері політичної історії України-Гетьманщини, скільки у царині суспільної думки, культурних та інтелектуальних потуг тодішніх діячів, письменників, митців, зокрема в контексті їхніх планів, задумів, розпочатих і незакінчених проектів і т.п. Адже такі контексти висвітлення дозволяли встановити зв'язок політичних ідей та концепцій, показати їх еволюцію, простежити культурні та інтелектуальні трансформації тощо.

Отже, навіть сама евристика відповідного емпіричного матеріалу фокусувала увагу історика на відомих та маловідомих постатях, очевидному та можливо зв'язку між ними, соціокультурному середовищі й інтелектуальній атмосфері їхнього побутування. Виглядає, що саме на ґрунті опрацювання таких персоналістичних контекстів минушини і визрів задум монографії О.Оглоблина – «Люди Старої України» (1959 р.).

Перетворення, своєрідне перетікання, власне, біографічних подробиць, родознавчих екскурсів у різні контексти культурної й політичної історії помічаємо, передусім, у текстах О.Оглоблина, присвячених новгород-сіверським діячам XVIII – початку XIX ст. і написаних за часів радянсько-німецької війни.

Мабуть, роль певного каталізатора у цьому процесі відіграли студії над авторством «Истории русов», оскільки вони спонукали автора перейти від специфічної канви біографічного матеріалу до вивчення різних площин української минувшини – культурної, політичної, інтелектуальної тощо.

Наприклад, 1943 р. у статті про Архипа Худорбу та втрачену «Історію» цього автора О.Оглоблин висловлює думку, що його ідеї помітні в «Истории русов». Зокрема, він відзначає, що «високий патріотичний дух цього навіки загубленого твору ... утілений у блискучій історіософічній і мистецькій оболонці «Истории русов», і досі промовляє до нас на повний голос»¹⁰⁶. В іншій замітці вчений згадує, що «майбутній чернігівський патріот початку ХІХ стол., Калинський, саме в Новгород-Сіверському пройшов добру школу українського патріотизму»¹⁰⁷.

Власне, ці дослідницькі устремління кінцець-кінцем підвели О.Оглоблина до думки про існування певної неформальної групової спільноти тогочасних українських діячів та інтелектуалів старої Сівери. «На ґрунті біографій конкретних історичних діячів того часу склалася в мене й концепція Новгород-Сіверського патріотичного гуртка», – зазначає історик¹⁰⁸. Ця ідея, вірогідно, зародилася десь наприкінці 1930-х – на початку 1940-х рр. Принаймні, за часів радянсько-німецької війни вона перейшла зі стадії виношування, себто творчих планів, до етапу реалізації. Зокрема, 1942 р. О.Оглоблин висловлює її в листуванні з Д.Дорошенком. «Те, що Ви кажете, це справді дуже ймовірно, тільки треба установити, що між усіма особами новгородського гурту, що Ви їх перелічуєте, справді існував ближчий, а не лиш службовий зв'язок. Та Ви це певно й доводите», – зазначає Д.Дорошенко в листі-відповіді до О.Оглоблина від 20 червня 1942 р.¹⁰⁹ Вочевидь, про студії О.Оглоблина, присвячені новгород-сіверським діячам, та щодо авторства «Истории русов» знав і І.Крип'якевич. У листі від 8 травня 1943 р., адресованому О.Оглоблину, він зазначав: «Які ж це інтересні часи і люди! Велика Ваша заслуга, що Ви їх добудете (дослівно) з пилу архівів!»¹¹⁰.

Урешті, первісний текст монографії «Люди Старої України» був написаний О.Оглоблиним протягом 1945 р. у селі Трасфельдені (Баварія, Західна Німеччина)¹¹¹. Пізніше вчений неодноразово доповнював та перероблював свою студію, зокрема опублікував низку окремих історико-біографічних нарисів з обсягу зазначеної тематики до 1959 р., коли «Люди Старої України» вже вийшли в мюнхенському українському видавництві «Дніпрова хвиля».

Утім, уже в перших текстах О.Оглоблина, написаних за воєнної доби, що ввійшли до монографії, споглядаємо його зацікавленість не стільки соціальним, скільки політичним, культурним та інтелектуальним буттям Старої України. Авторські мотивації в «Людах Старої України» декларувалися істориком у контраверсійному щодо відомих праць О.Лазаревського («Люди Старой Малороссии», «Описание Старой Малороссии») дусі. Таке позиціонування О.Оглоблина до студій свого попередника пояснювалося тим, що друга половина ХVІІІ ст., особливо десятиліття після скасування Гетьманщини, досить часто репрезентувалися в українському історієписанні ХІХ ст. як «мертва доба»¹¹². Тож історик убачав за провідну мету своєї праці «воскресити науково тих «людей Старої України», які справді почали українське національне відродження, що відкрило нам шлях до нової України»¹¹³. Відтак рецензенти цієї монографії слушно брали до уваги саме відмінність аксіологічних приписів О.Лазаревського й О.Оглоблина щодо старосвітських діячів ХVІІІ ст.¹¹⁴ Приміром, Ю.Бойко зауважив, що в «особі проф. О.Оглоблина з'явився солідний антагоніст О.Лазаревського»¹¹⁵.

Інтелектуальна природа таких настанов заслуговує на більшу увагу. У цьому сенсі досить цікавою є післямова О.Оглоблина, в якій він викладає свої сумніви («голос внутрішньої критики»), міркування та мотиви, що спонукали його представити світу «Людей Старої України». «Проте інший, теж внутрішній голос,

відкидаючи всі ці сумніви, – зазначає О.Оглоблин, – владно велів нам написати дану книгу. *Це був голос історичної правди, яка може довго-довго, десятиліття і навіть століття, мовчати, але яка ніколи не вмирає. І сучасники, і нащадки, і свої, і чужі могли неславити чесні імена українських діячів XVIII століття або, ще гірше, свідомо, чи несвідомо замовчувати їх славні діла. Так було і так буде. Але прийде час, і правда, непереможна історична правда залунає на весь світ. Бо правда вічна, і вічна тільки правда*»¹¹⁶. Власне, ця заувага виказує очевидний ідеалістичний рефрен історичного письма, який відчутно виявляється у стильовому профілі О.Оглоблина, себто неоромантичні складові його мислення. Рецензент його студії – Л.Білас – уважав, що цей авторський пасаж демонструє «інтимне «вірую» історика (що, до речі, так нагадує кирило-методіївців)»¹¹⁷.

Проте у текстах О.Оглоблина споглядаємо й інший інтелектуальний вектор його праці – ідею спадкоємності історичної людини та її діянь у часі та просторі. Зауважмо, що думка про спадкоємність, тяглість чи переємність, а, за великим рахунком, генетичний зв'язок, належить до базових операційних термінів з обсягу дослідницького інструментарію будь-якого історика. Відтак ту чи іншу термінологію, яка відтворює каузальність в історії, споглядаємо в найрізноманітніших наукових студіях. Однак, часто її вживання є настільки звичним, що науковець інтуїтивно чи автоматично оперує традиційними поняттями й категоріями і навіть не замислюється щодо їхнього змістового наповнення, функціонального призначення й адресної спрямованості.

Утім, трапляються й випадки, коли застосування та змістова локалізація термінології набувають самоцінного значення, позаяк стають предметною областю для авто- та гетерорефлексій дослідника. Власне, ідеться про інструментальне використання термінів, яке потребує від історика певної відрефлектованості, зокрема нормативного, ціннісного ставлення до минувшини, апробації концептуальних схем на конкретному фактографічному матеріалі. У цьому сенсі О.Оглоблин посідає проміжне місце серед тодішніх учених-гуманітаріїв. Зокрема, він належить до тієї категорії науковців, які майже не переймалися історіософськими, методологічними чи теоретичними розумуваннями. Наприклад, в одній із розвідок він скептично висловлюється про надмірний нахил українських істориків повоєнної доби до «історіософічних узагальнень», яку протиставляє славнозвісній епосі В.Антоновича¹¹⁸.

У певному сенсі таке інтелектуальне становище зближує О.Оглоблина з О.Лазаревським. Недаремно ці стильові риси творчості історика впали в око й рецензентам його монографії «Люди Старої України». Приміром, уже згаданий Л.Білас зазначав, що автор «не любить теоретизувати»¹¹⁹. А невідомий критик, який переховувався під псевдонімом «Історик», наголошував, що «О.Оглоблин має безсумнівні передумовини до плідної праці в галузі кропітливих архівних розшуків; це – історик-архівіст. Зате менше є підстав вважати його істориком-синтетиком, ідеологом чи істориком-філософом»¹²⁰. Як тут не згадати відому заувагу М.Василенка про те, що О.Лазаревський ніколи не був «істориком-філософом»¹²¹.

Із такої перспективи, мабуть, не варто дивуватися, що О.Оглоблин зазвичай оперує традиційною т.зв. родовою термінологією, яка, до речі, цілковито домінує і в текстах О.Лазаревського. Здебільшого, ці дефініції постали з різних соціальних, культурних та господарських практик нашої минувшини, себто безпосередньо зі світу історії, а не були сконструйовані спеціально для тих чи інших дослідницьких потреб. Саме у цьому полягає їхня докорінна відмінність від понять, які створені науковцями для позначення й окреслення певних історичних явищ і процесів, зокрема щодо відображення їхнього особливого, специфічного змісту та продукування багатоманітних смислів.

Загалом у текстах О.Оглоблина споглядаємо низку добре відомих та поширених понять: рід, родина, генерація, стани, земля, маєтки, промисли, рудні,

рудники і т.п. Переважно історик уживає побутові означення з обсягу суспільного та культурного життя Старої України, інші традиційні терміни щодо ідентифікації соціальної належності чи етнічного походження певних осіб, різних видів господарської діяльності тощо. Проте, застосовуючи ці родові поняття, О.Оглоблин не тільки генералізує свої спостереження, а й поширює їх на інші предметні області. Ця інтелектуальна прикмета є одним із наріжних каменів його стилю мислення.

Наприклад, він застосовує ідею тяглості генерацій із перспективи реконструкції українського історієписання. Згадаємо, приміром, своєрідний родовід генерацій українських істориків в еміграції стосовно національної історіографії 1920–1950-х рр., який уклав автор в англомовному огляді 1957 р.¹²² О.Оглоблин навіть ідентифікує самого себе в контексті побутування різних поколінь науковців. «Мое властиве місце – *це українська історіографія 1920-х років*. Це була моя наукова генерація (курсив О.Оглоблина – О.Я.)», – зазначає історик¹²³.

Орієнтуючись на традиційну термінологію, учений у низці випадків трансформує її змістову локалізацію й інструментальне застосування. Відтак, «генеалогічна ідея» в історичному письмі О.Оглоблина перетворюється в культурну, інтелектуальну, політичну та духовну спадкоємність різних поколінь на українських обширах, себто стає розповіддю про історичну людину та метаморфози її побутування в часі й просторі. Виглядає, що такі перетворення «родових понять» у текстах О.Оглоблина пов'язані з інтелектуальними впливами візій «масової» історії, скерованих на представлення історії спільнот, процесів та явищ високого рівня загальності. Це спонукало вченого до певних термінологічних мутацій, хоч часто-густо вони постають у невідрефлектованому, невикінченому вигляді.

А, утім, зауважимо, що навіть у тих випадках, коли історик прагне концептуалізувати минувшину, він нав'язує свої тлумачення не стільки до термінів, скільки до біографій та діянь конкретних історичних постатей, крізь які прагне представити різноманітні процеси і події. Приміром, висвітлюючи постать П.Коропчевського, О.Оглоблин закидає своєму попереднику те, що «*за офіційною біографією значного чиновника Лазаревський не помітив громадського діяча*; за формулярними даними прогледів цікаві біографічні моменти, що не вкладалися в рамки урядового життєпису»¹²⁴.

Зрештою, тексти О.Оглоблина демонструють його орієнтацію на виявлення багатоманітних зв'язків між культурними й духовними традиціями, концепціями політичної думки, різними поколіннями, а за великим рахунком – між епохами української історії. Тому політичний приєднання мазепинської доби, у репрезентації О.Оглоблина, у жодному разі не є кінцем її культурного й інтелектуального побутування, ідеї та форми якого переходять на соціокультурний терен Старої України. Ці мотиви доволі добре простежуються в його монографії «Люди Старої України», яка виглядає як продовження авторських студій про мазепинське відродження. Адже культурна й інтелектуальна доля мазепинської спадщини в контексті постанови й плекання автономістських традицій є однією із засадних проблем його праці про старосвітських діячів або «старих українців» другої половини XVIII ст.¹²⁵

Така акцентуація автора саме на останній половині просвітницького століття виказує хронологічну локалізацію, власне, доби Старої України, принаймні у вузькому сенсі, позаяк часові межі його монографії обіймають кінець XVII – початок XIX ст. Утім, часи Руїни, мазепинського відродження або епоха К.Розумовського у рецепції О.Оглоблина розглядаються як самостійні хронологічні сегменти, що мають власний зміст. Натомість О.Лазаревський сприймає їх менш диференційовано, зокрема розглядає у межах певної цілісності – доби «Старої Малоросії».

У цьому місці варто пригадати досить цікаве авторське означення самої процедури періодизації, яке виявляє її відносно, практичне, точніше, аксіологічне забарвлення. «Звичайно, кожна періодизація є умовна (курсив О.Оглоблина – О.Я.). І здебільшого вона подиктована не так науковими, як практичними потребами й інтересами», – наголошує О.Оглоблин¹²⁶. Його тексти виявляють певні аксіологічні настанови щодо різних історичних епох, передусім, у сенсі їх інтелектуальної й культурної спадкоємності. Наприклад, в одній зі своїх розвідок історик промовисто оцінює гетьманування К.Розумовського як часи «буяння української громадсько-політичної думки» та «відродження української автономістичної ідеї»¹²⁷. Більше того, він обстоює думку про те, що «доба Розумовського продовжила давню традицію мазепинського ренесансу, яку вона передала наступній добі – українському національному відродженню першої половини XIX ст.»¹²⁸. В іншому місці О.Оглоблин зазначає, що епоха К.Розумовського «відновила, хоч і в інших формах, стару мазепинську ідею»¹²⁹.

Подібні означення в авторському письмі споглядаємо і в персоналістичному сенсі. Приміром, Т.Калинського вчений називає «живою ланкою того могутнього ідейного ланцюга, що з'єднував новгород-сіверських (і чернігівських) патріотів кінця XVIII століття з українськими автономістами 1820-х років, які гуртувалися навколо Малоросійського таємного товариства»¹³⁰.

Зазначимо, що О.Оглоблин планував своєрідне продовження монографії про новгород-сіверських діячів. Відтак за «Людьми Старої України» проектувалася серія авторських нарисів «біографічно-мемуарного характеру» про «Людей Нової України»¹³¹.

Урешті-решт, скерованість ученого на каузальність, конечність, генетичність у відтворенні світу історії, яка, хоч і не є жорстко детермінованою, усе ж таки нав'язує до позитивістського ідеалу науковості, вислідом якого було простеження різноманітних зв'язків – культурних, політичних, інтелектуальних, родинних і т.п. Адже соціологізація історії, представлена тією чи іншою «масовою» візією минувшини, є близьким родичем позитивізму.

Зауважимо, що такі тези історика часто-густо поділяли й рецензенти його монографії. Приміром, митрополит Іларіон (І.Огієнко) на шпальтах часопису «Віра й культура» так схарактеризував думки О.Оглоблина: «Українське життя XVIII віку: Мазепа розбитий, – але не розбита його ідеологія. Подати треба: устрій України XVIII віку, устрій війська, нищення цих устроїв, українські центри, Правобережжя й Лівобережжя, економіка, політика, церква, освіта, Новгород-Сіверський центр, друкарство, «Історія русів» і т.ін.»¹³². Інший рецензент – Л.Винар – уважав, що «ствердження історичної тягlosti державницьких традицій в різних історичних добах пов'язує в один нерозривний історичний процес епоху Мазепи та його наслідників»¹³³. У схожому сенсі тлумачила текст О.Оглоблина й Н.Полонська-Василенко. «Значення книги О.Оглоблина полягає в тому, що біографіями реальних людей він показав цю національно-державницьку свідомість ... він поглиблює на 200 років історію української національно-державницької свідомості (курсив Н.Полонської-Василенко – О.Я.)», – зазначає дослідниця¹³⁴.

Утім, історичне письмо О.Оглоблина має й інший семантичний шар, який зорієнтований на ідеалізацію або, за виразом Л.Біласа, «поетизацію» минувшини¹³⁵. Мабуть, саме тому в тексті «Людей Старої України» й віднаходимо чимало «поетичних» чи «патріотичних» метафор, які виявляють неоромантичні устремління автора: «незламне життя славного українського патріота» (Г.Долинський)¹³⁶, «передати ідею українського національного відродження поколінню 1840-х років – могутній когорті Шевченка і кирило-методіївців»¹³⁷, «велич його імення» (В.Капніст) та «скрижалі нашої історії»¹³⁸, «високий дух демократизму»¹³⁹, «священний прапор визволення»¹⁴⁰, Києво-Могилянська академія як

«київські Атени»¹⁴¹, «невмирущі традиції українського автономізму»¹⁴², «сили національного спротиву»¹⁴³, Новгород-Сіверська гімназія як «справжні «Атени Сіверщини»»¹⁴⁴, «велетнів української культури, як Михайло Максимович і Пантелеймон Куліш»¹⁴⁵, «національно-культурний дух»¹⁴⁶, «дух нації не вмирає»¹⁴⁷, «ідеї відродження української державності й української національної культури»¹⁴⁸, «великий моральний авторитет українського патріота» (В.Шипацький)¹⁴⁹ і т.п.

Урешті, два пласти – «поетичної» (неоромантичної) та традиційної, родової семантики сполучаються в монографії О.Оглоблина завдяки ідеї наступності між різними генераціями українських діячів, яку прагне репрезентувати її автор.

Зауважмо, що студія «Люди Старої України» незаперечно виявляє чудове знання О.Оглоблиним горизонтальних та вертикальних зв'язків української аристократії XVIII ст. Причому навіть нещадний критик цієї монографії Л.Білас уважав, що вона спирається на *«набуте при архівних студіях на Україні інтимне ознайомлення з провідними людьми тих часів, з їх посвояченнями, особистими зв'язками, і у цих питаннях автор є сьогодні безсумнівним авторитетом»*¹⁵⁰. Заразом опонент О.Оглоблина обстоював думку, що автор змішує чи навіть наповнює сучасним змістом традиційне означення дефініції «патріот», яку первісно тлумачили як компонент «ідеології горожанства («буржуазії»)» у Західній Європі¹⁵¹. Проте Л.Білас практично залишає поза увагою ту просторову складову, яка продукує інший зміст старого поняття, зокрема нав'язує до традицій козацько-гетьманської минувшини. Припускається він і деяких інших ляпів, наприклад, називає О.Оглоблина, котрому на час публікації рецензії було понад 60 років, «порівняно молодого людиною»¹⁵².

Властиво, що саме соціокультурний простір старої Сівери є тією локальною і zarazом всеукраїнською сценою, у представленні О.Оглоблина, на якій побутують «дворянські патріоти» чи «культурні українці». Цей інтелектуальний, політичний та культурний лейтмотив є наскрізним у тексті монографії, який до того ж демонструє потяг ученого до своєї малої батьківщини – Новгород-Сіверщини. Така настанова дозволяє О.Оглоблину вибудовувати розмаїті контексти висвітлення, виявляти багатоманітні інтелектуальні й культурні взаємини, віднаходити нові ракурси традиційної проблематики, урешті-решт конструювати свій образ Старої України тощо.

Передусім історик прагне намацати ті численні лінії конфлікту, які поставили між тодішніми українськими діячами з більш чи менш виразними автономістськими ідеалами й централізмом російської державної системи. Відзначимо, що в одній із розвідок О.Оглоблин пише про українських автономістів XVIII ст., які стали *«жертвами московського централізму»*¹⁵³.

У цьому місці варто наголосити, що йдеться не лише про конфронтацію, яку можемо представити як змагання традиційного з модерним, а й про спроби автора показати канали перетікання старої спадщини Гетьманщини на нові терени соціального, політичного, культурного й духовного буття другої половини XVIII ст. Недаремно один із рецензентів зазначеної монографії вважав, що вона присвячена «многобарвним проявам українського політичного життя у другій половині XVIII і на початках XIX століття»¹⁵⁴.

Виглядає, що ідея пошуку цього зв'язку, зрештою, інтелектуальної й культурної близькості новгород-сіверських діячів є провідним рефреном монографії О.Оглоблина. Саме вона сполучає 23 біографічні та родознавчі нариси, які утворюють розмаїту композиційну мозаїку монографії, що складається в авторський образ Старої України.

У видовому плані низка нарисів, об'єднаних великим задумом, є досить звичайною формою для стильового профілю О.Оглоблина. Адже більшість його монографій 1920–1930-х рр. виконані як певна серія нарисів, що висвітлюють локальні фрагменти спільної теми. Проте в міжвоєнному часі архітектоніка праць

історика спиралася на ідею висвітлення конкретних господарських структур – мануфактура, передкапіталістична фабрика і т.п. Натомість у «Людях Старої України» незаперечно домінує просторовий ракурс висвітлення, який сполучає низку багатоманітних зв'язків між героями цієї монографії. Отже, саме простір старої Сівери, а у ширшому сенсі і всієї України, виступає як засадний соціо- й етнокультурний чинник, який формує світосприйняття «дворянських патріотів». Згадаємо, приміром, відому тезу про «територіальний патріотизм» у класократичній візії В.Липинського¹⁵⁵.

Власне, думка про спільний соціокультурний і територіальний терен, де постає групова свідомість українських автономістів другої половини XVIII ст., нав'язує основні авторські контексти висвітлення тогочасних діячів. *«Це надає єдності нарисам і намічає межі, далі яких не заходить дослідницька увага автора»*, – зазначає Н.Полонська-Василенко¹⁵⁶.

Відзначимо, що монографія О.Оглоблина справила неабиякий вплив на українську зарубіжну історіографію, особливо щодо побутування Новгород-Сіверського гуртка. Приміром, Д.Решетар та О.Пріцак розглядали кінець XVIII ст. як новгород-сіверську стадію українського національного руху саме в руслі «Люддей Старої України»¹⁵⁷.

Персоналістичний підхід концентрує погляд О.Оглоблина на інтелектуальних і культурних профілях тогочасних діячів, зокрема, у сенсі тих передумов і обставин, які спричинилися до постання їхніх автономістських ідеалів. Наприклад, він згадує про німецьку освіту Андрія Гудовича та його думки про потребу пов'язати долю України із Західною Європою¹⁵⁸, про європейську освіту й блискучу ерудицію О.Лобисевича¹⁵⁹ та П.Симоновського¹⁶⁰. Водночас О.Оглоблин акцентує увагу на дворянських устремліннях нащадків української старшини. Зокрема, він пише про ідею вищості української шляхти щодо російської аристократії, яку палко обстоював «дворянський трибун» Тимофій Калинський¹⁶¹, звертає увагу на оборону прав «дворян у свитках», котру проводив Андрій Полетика¹⁶².

Помітне місце вчений приділяє й побутуванню старих традицій України-Гетьманщини. Приміром, він наголошує на українському корінні поета Василя Капніста, виплеканому його матір'ю – «старосвітською патріоткою» Софією Андріївною Капніст¹⁶³. Ба більше, О.Оглоблин тримається думки про «козацький демократизм» В.Капніста, який протиставляє «язвам російського централізму»¹⁶⁴. Відтак автономістські переконання поета, які 1791 р. приведуть його із таємною дипломатичною місією до Берліна, розглядаються автором саме в полі цього культурного конфлікту. О.Оглоблин і намічає ті імовірні лінії конфронтації, у надрах яких постали автономістські устремління: впливи старих традицій, антикварна й краєзнавча практика як збирання реліктів козацько-гетьманської спадщини й спроби історико-географічних та історико-статистичних описів, ностальгійні й опозиційні настрої української аристократії, котра прагнула увійти до станової ієрархії імперії Романових і заразом уважала себе рівною, а то й вищою за російське дворянство, європейські ідеї й освіту доби просвітництва тощо. Ці чинники та передумови, власне, і творили культурний тип «старого» українського діяча.

Саме у цьому сенсі історик розглядає В.Капніста, якого вважає своєрідним репрезентантом типу «культурного українця» в російському імперському просторі, що в XIX ст. найяскравіше представляла велична постать М.Гоголя¹⁶⁵. Проте О.Оглоблин представляє В.Капніста і як попередника «національно-визвольної поезії Т.Шевченка»¹⁶⁶. Заразом автор убачає в мотивах його творчості речника «країни, уярмленої іншою країною, з протестом передусім національно-політичного (розрядка О.Оглоблина – О.Я.) характеру, хоч і в ньому виразно бринять соціальні мотиви»¹⁶⁷. Тож у рецепції історика В.Капніст

постає як діяч, що посідає проміжне становище між М.Гоголем та Т.Шевченком. Недаремно О.Оглоблин означає його як «українського поета у душі», що писав свої вірші російською мовою¹⁶⁸. Зрештою, в авторському письмі постать В.Капніста, мабуть, найповніше репрезентує проблему побутування українського митця-інтелектуала на полі російської культури та взагалі у соціокультурному просторі імперії Романових.

Зауважимо, що політичні ідеали діячів Старої України О.Оглоблин пов'язує з «консервативними настановами», хоч і наголошує на умовності цього означення. Зокрема, він тримається думки, що «покоління новгород-сіверців 1780-х років – а до нього належав Капніст – було захоплене ідеями американської революції і натхнене її перемогою. Здавалось і вірилося, що й українське визволення буде здобуте тим же шляхом – «консервативної революції» (якщо можна так висловитися) і збройного повстання проти російської влади, підтриманого міжнародними чинниками»¹⁶⁹.

Утім, «революційні захоплення» українських автономістів кінця XVIII ст., вважає історик, досить швидко поступилися остраху перед ненажерливим революційним молохом. Відтак «французька революція 1789 року, а особливо її «поглиблення» в першій половині 1790-х років показали українським *шляхетським* (курсив О.Оглоблина – О.Я.) патріотам страшну загрозу соціальної революції і знищення всього суспільно-економічного ладу»¹⁷⁰. Саме ці соціальні побоювання, що спиралися на традиційне політичне мислення (становий устрій, персональна відданість монарху), властиве старій аристократії, увінчалися, на думку автора, компромісом колишніх автономістів із російським царатом¹⁷¹.

Водночас О.Оглоблин зосереджує увагу на інтелектуальних і літературних зв'язках, які прагне простежити між тодішніми пам'ятками історичної та суспільно-політичної думки. Наприклад, історик наголошує на спільних мотивах, які побутують у поемі «Разговор Великороссии с Малороссией», написаній, як вважають, Семеном Дівовичем, а також «Историей русов»¹⁷². Заразом він висловлює думку про спільність мотивів Т.Калинського й невідомого автора «Истории русов». Зокрема, О.Оглоблин припускає, що вони могли бути однодумцями і, можливо, навіть особисто знайомими людьми¹⁷³.

Урешті, у полі конфронтації традиційного з модерним постає ціла низка розмаїтих проектів, як культурних та освітніх, так і військово-адміністративних, церковних та ін. Із-поміж таких задумів діячів Старої України, на яких зупиняється О.Оглоблин, – проекти відновлення козацьких полків В.Капніста (1788 р.)¹⁷⁴ та М.Миклашевського (1812 р.)¹⁷⁵, створення «Академічного зібрання» і книгарні Ф.Туманського у Глухові¹⁷⁶, заснування університету І.Халанського у Новгороді-Сіверському (1802–1803 рр.)¹⁷⁷, плани Сави Пальмовського та Варлаама Шишацького про автокефалію руської (українсько-білоруської) православної церкви в Речі Посполитій¹⁷⁸ і т.п.

Такий вислід різноманітних практик «дворянських патріотів» творить авторський образ Старої України, позаяк представляє читачу інший тип героя – старосвітського українця з автономістськими ідеалами або, принаймні, настроями.

Ба більше, візія О.Оглоблина виводить на історичну сцену людину *політичну* – громадсько-культурного діяча другої половини XVIII – початку XIX ст. Останній змагається, доповнює, часом співіснує в одній особі з типовим «героєм» чи, радше, антигероєм, за візією О.Лазаревського, – людиною *соціальною*, що побутує в непривабливих, а то й страшних контекстах станових, поземельних, господарських взаємин, які ширилися з присмерком Гетьманщини.

¹ Лазаревський О. [Спогади про ковотіпців] // Український археографічний збірник. – К., 1927. – Т.2. – С.56.

- ² Лазаревский А. О собирании материалов для истории освобождения крестьян от крепостной зависимости в пяти губерниях Киевского учебного округа // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. – К., 1901. – Кн.15. – Отд.5. – С.43–45.
- ³ Василенко Н. Памяти почётного члена общества Александра Матвеевича Лазаревского (31 марта 1902 г.) // Василенко М.П. Вибрані твори: У 3 т. – К., 2006. – Т.1. – С.339.
- ⁴ Див.: Верзилов А.В. Памяти Александра Матвеевича Лазаревского. – Чернигов, 1903. – С.1.
- ⁵ А.Л. [Лазаревський О.М.]. Два письма Галагана 1859 г. (К истории освобождения крестьян) // Киевская старина. – 1895. – №9. – С.68.
- ⁶ Бутич І. Олександр Лазаревський // Олександр Матвійович Лазаревський, 1834–1902: Матеріали до біобібліографії / Упоряд. І.М.Забіяка, передмова І.Л.Бутича, додаток О.Б.Коваленка. – К., 1994. – С.11.
- ⁷ А.Л. [Лазаревський О.М.]. Отрывки из черниговских воспоминаний (1861–1863) // Киевская старина. – 1901. – №3. – С.352.
- ⁸ Біднов В. Олександр Лазаревський (3 нагоди 25-ої річниці його смерті) // Літературно-науковий вістник. – 1927. – Т.93, кн.5. – С.52; Герасименко Н. Олександр Лазаревський // Історіографічні дослідження в Україні. – К., 2005. – Вип.15. – С.183–191.
- ⁹ Грушевський М. В двадцять п'яті роковини смерті Ол.М.Лазаревського. Кілька слів про його наукову спадщину та її дослідження // Україна. – 1927. – №4. – С.7.
- ¹⁰ Федоренко П. О.М.Лазаревський та культурні цінності Чернігівщини // Український археографічний збірник. – К., 1927. – Т.2. – С.ХХІІІ.
- ¹¹ Батуринець П. З громадської діяльності О.М.Лазаревського на Чернігівщині. – [К.], 1928. – С.7–8.
- ¹² Василенко М. Олександр Матвієвич Лазаревський (Матеріяли до його біографії) // Україна. – 1927. – №4. – С.18, 25, 53.
- ¹³ Памяти В.В.Тарновского, А.М.Лазаревского и Н.В.Шугурова // Киевская старина. – 1902. – №7/8. – С.286.
- ¹⁴ Батуринець П. З громадської діяльності... – С.3.
- ¹⁵ Грушевський М. Пам'яті Олександра Лазаревського // Записки Наукового товариства імені Шевченка (ЗНТШ; Львів). – 1902. – Т.47. – С.9.
- ¹⁶ Лазаревский А. Заметки о Мазепе (По поводу книги Ф.М.Уманца «Гетман Мазепа») // Лазаревский А. Очерки, заметки и документы по истории Малороссии. – К., 1899. – Ч.5. – С.68.
- ¹⁷ Гуменюк М.П. Библиографическая деятельность А.М.Лазаревского // Сов. библиография: Сб. статей и материалов. – 1960. – №4. – С.74.
- ¹⁸ Сарбей В.Г. Історичні погляди О.М.Лазаревського. – К., 1961. – С.27–29.
- ¹⁹ Лазаревский А. Указатель источников для изучения Малороссийского края. – Санкт-Петербург, 1858. – Вып.1. – С.[І].
- ²⁰ Лазаревська К. Листи Осипа Бодянського до Олександра Лазаревського (1854–1855 рр.) // Україна. – 1926. – №1. – С.67; Василенко Н. Памяти почётного члена... – С.340.
- ²¹ Воронов В.І. Родина Лазаревських у контексті вітчизняного історико-культурного процесу // Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. Образи науки: Міжвузів зб. наук. пр. – Дніпропетровськ, 2000. – С.178.
- ²² Марченко М.І., Полухін Л.К. Видатний історик України О.М.Лазаревський / Відп.ред. В.А.Дядиченко. – К., 1958. – С.43.
- ²³ Лазаревский А. Очерки старейших дворянских родов Черниговской губернии // Записки Черниговского губернского статистического комитета. – Чернигов, 1868. – Кн.2. – С.35.
- ²⁴ Федоренко П. Указ. праця. – С.ХХVІ.
- ²⁵ Лазаревський О. [Спогади про конотіпців]. – С.56.
- ²⁶ Там само. – С.57.
- ²⁷ Там само. – С.60.
- ²⁸ Там само. – С.62.
- ²⁹ Крупницький Б. Гетьман Мазепа в світлі психологічної та логічної методи // Краківські вісті. – 1944, 21 жовт. – №238. – С.4.
- ³⁰ Оглоблин О. Думки про сучасну українську советську історіографію. – Нью-Йорк, 1963. – С.74–75.

- ³¹ Дорошенко Д.І. Огляд української історіографії / Упор. та вст. ст. Ю.Пінчука, Л.Гриневич. – К., 1996. – С.145.
- ³² Грушевський М. Пам'яті Олександра Лазаревського... – С.2.
- ³³ Грушевський М. В двадцять п'яти роковини смерті... – С.4.
- ³⁴ Василенко М. Олександр Матвієвич Лазаревський... – С.34.
- ³⁵ Житецький І. Листування О.М.Лазаревського і М.І.Костомарова // Україна. – 1927. – №4. – С.98.
- ³⁶ Багалій Д.І. Нариси української історіографії за доби феудалізму й доби капіталістичної // Багалій Д. Вибрані праці: У 6 т. – Х., 2001. – Т.2. – С.449–450; Грушевський М. Пам'яті Олександра Лазаревського... – С.6.
- ³⁷ Воронов В. Місце О.М.Лазаревського в українському історіографічному процесі // Осягнення історії: Зб. наук. пр. на пошану професора М.П.Ковальського з нагоди 70-річчя. – Острог; Нью-Йорк, 1999. – С.215.
- ³⁸ Когут З. Розвиток української національної історіографії в Російській імперії // Когут З. Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної та модерної історії України. – К., 2004. – С.203.
- ³⁹ Коллінгвуд Р.Дж. Идея истории. Автобиография. – Москва, 1980. – С.126.
- ⁴⁰ Василенко Н. Памяти почётного члена... – С.337; Мякотин В. Хроника внутренней жизни. III. Смерть В.П.Острогорского, Н.К.Шильдера и А.М.Лазаревского // Русское богатство. – 1902. – №4. – С.170.
- ⁴¹ Багалій Д.І. Нариси української історіографії за доби феудалізму... – С.461.
- ⁴² Білокінь С. «Українські збірники» О.Лазаревського // Сіверянський літопис. – 1995. – №6. – С.57–61; Його ж. Раритети української бібліографії у збірниках Олександра Лазаревського та Михайла Хмирова // Київська старовина. – 1998. – №4. – С.131–164; Ринсевич В.П. Колекція Олександра Лазаревського як джерело історії України другої половини XVII століття: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського. – К., 2000. – 20 с.
- ⁴³ Біднов В. Указ. праця. – С.57; Василенко М. Олександр Матвієвич Лазаревський... – С.80; Джиджора І. Рец. на кн.: Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. – К., 1902. – Т.3: Полк Прилуцкий. – XIV, 426, XXIII с. // ЗНТШ. – 1904. – Т.58. – С.23.
- ⁴⁴ Василенко Н. Памяти почётного члена... – С.347; Сарбей В.Г. Указ. праця. – С.48.
- ⁴⁵ Верзилов А.В. Указ. соч. – С.6.
- ⁴⁶ Грушевський М. В двадцять п'яти роковини смерті... – С.3.
- ⁴⁷ Лазаревський Г. Київська старовина // Укр. література. – 1944. – №11. – С.56.
- ⁴⁸ Луцицкий И. Рец. на кн.: Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. – К., 1888–1889. – Т.1: Стародубский полк, вып.1-2 // Университетские известия. – К., 1889. – №12. – С.286.
- ⁴⁹ Мякотин В.А. К истории Нежинского полка в XVII–XVIII вв.: (Рец. на кн.: Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. – К., 1893. – Т.2: Полк Нежинский). – Санкт-Петербург, 1896. – С.1.
- ⁵⁰ Багалей Д. Новый историк Малороссии: (Рец. на кн. Лазаревский А.М. Описание Старой Малороссии. – К., 1889. – Т.1: Стародубский полк. – XVI, 470, XXX с.). – Санкт-Петербург, 1891. – С.121.
- ⁵¹ Лазаревский А.М. Описание Старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. – К., 1888. – Т.1: Полк Стародубский. – С.1.
- ⁵² Там же. – С.1.
- ⁵³ Багалей Д. Новый историк Малороссии... – С.15.
- ⁵⁴ Там же. – С.121–122.
- ⁵⁵ Луцицкий И. Указ. соч. – С.287.
- ⁵⁶ Сарбей В.Г. Указ. праця. – С.51.
- ⁵⁷ Лазаревский А.М. Описание Старой Малороссии. – Т.1. – С.III.
- ⁵⁸ Мякотин В.А. К истории Нежинского полка... – С.8.
- ⁵⁹ Багалей Д. Новый историк Малороссии... – С.11.
- ⁶⁰ Воронов В.І. Листи російського історика В.О.Мякотіна до О.М.Лазаревського // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – Дніпропетровськ, 2001. – Вип.2. – С.632; Герасименко Н. Життєпис Олександра Лазаревського // Історіографічні дослідження в Україні. – К., 2004. – Вип.14. – С.204.

- ⁶¹ Сарбей В.Г. Указ. праця. – С.44.
- ⁶² Лазаревский А. Говорил ли Полуботок Петру Великому речь, приводимую Конисским? // Основа. – 1861. – №8. – С.9.
- ⁶³ Грушевський М. Пам'яті Олександра Лазаревського... – С.5.
- ⁶⁴ Лазаревский А.М. Из истории сёл и селян Левобережной Малороссии // Лазаревский А. Очерки, заметки и документы по истории Малороссии. – К., 1892. – Ч.1. – С.3–4.
- ⁶⁵ Лазаревский А.М. Описание Старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. – К., 1902. – Т.3: Полк Прилуцкий. – С.19.
- ⁶⁶ Лазаревский А.М. Описание Старой Малороссии. – Т.1. – С.39.
- ⁶⁷ Лазаревский А.М. Люди Старой Малороссии. 2. Милорадовичи // Киевская старина. – 1882. – №3. – С.484.
- ⁶⁸ Лазаревский А.М. Описание Старой Малороссии. – Т.1. – С.26.
- ⁶⁹ Там же. – С.54.
- ⁷⁰ Лазаревский А.М. Предисловие // Сулимовский архив. Фамильные бумаги Сулим, Скоруп и Войцеховичей XVII–XVIII вв. / С предисл. А.Лазаревского. – К., 1884. – С.ХІІ.
- ⁷¹ Лазаревский А.М. Полтавщина в XVII веке // Лазаревский А. Очерки, заметки и документы по истории Малороссии. – К., 1892. – Ч.1. – С.89.
- ⁷² Лазаревский А.М. Описание Старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. – К., 1893. – Т.2: Полк Нежинский. – С.135.
- ⁷³ Там же. – С.43.
- ⁷⁴ А.Л. [Лазаревський О.М.]. Поминка предков // Киевская старина. – 1902. – №3. – С.158–159.
- ⁷⁵ Багалій Д. Історіографічний вступ [до «Нарису історії України на соціально-економічному ґрунті»] // Багалій Д. Вибрані праці... – Т.1. – С.254.
- ⁷⁶ Лучицкий И. Указ. соч. – С.287.
- ⁷⁷ Грушевський М. В двадцять п'яти роковини смерті... – С.8.
- ⁷⁸ Мясотин В.А. К истории Нежинского полка... – С.11.
- ⁷⁹ Лазаревский А.М. Описание Старой Малороссии. – Т.3. – С.ІХ.
- ⁸⁰ Лазаревский А.М. Старинные малороссийские портреты // Киевская старина. – 1882. – №5. – С.339.
- ⁸¹ Лазаревська К. О.М.Лазаревський і старе українське мистецтво // Україна. – 1927. – №4. – С.97.
- ⁸² Грушевський М. В двадцять п'яти роковини смерті... – С.6.
- ⁸³ Василенко Н. Памяти почётного члена... – С.347.
- ⁸⁴ Грушевський М. В двадцять п'яти роковини смерті... – С.5.
- ⁸⁵ Лазаревский А.М. Малороссийские посполитые крестьяне (1648–1783 гг.): Историко-юридический очерк по архивным источникам / С предисл. Н.Василенко. – К., 1908. – С.1.
- ⁸⁶ Грушевський М. Пам'яті Олександра Лазаревського... – С.4.
- ⁸⁷ Там само. – С.6.
- ⁸⁸ Оглоблин О. Про мій рід / Публ. Л.Винара // Український історик. – 1995. – Т.32. – №1/4. – С.204–208.
- ⁸⁹ Оглоблин О. Мій творчий шлях українського історика // Зб. на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина / Відп. ред. В.Омельченко. – Нью-Йорк, 1977. – С.21–22.
- ⁹⁰ Оглоблин О. Апанас Кирилович Лобисевич [автограф монографії та чернеткові записи 1942–1943] // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф.3561. – Оп.1. – Спр.56. – Арк.47.
- ⁹¹ Оглоблин О. До питання про автора Літопису Самовидця // Записки Історично-філологічного відділу ВУАН. – К., 1926. – Кн.7/8. – С.181.
- ⁹² Ясь О. Історичні погляди Олександра Оглоблина: радянська доба (1919–1941) // Історіографічні дослідження в Україні / Відп. ред. О.А.Удод. – К., 2008. – Вип.18. – С.214–252.
- ⁹³ Оглоблин А.П. Очерки истории украинской фабрики: Мануфактура в Гетманщине. – [К., 1925]. – С.9.
- ⁹⁴ Верба І. Олександр Оглоблин: Життя і праця в Україні: (До 100-річчя з дня народження) / Відп. ред. П.С.Сохань. – К., 1999. – С.79–80.
- ⁹⁵ Оглоблин О. Мій творчий шлях українського історика. – С.43.

- ⁹⁶ *Оглоблин О.* Кріпацька фабрика (Харків – Київ, 1931) // *Ohloblyn O.* A History of Ukrainian industry / Reprint of the three volume study first published in Kiev in 1925 and 1931. – München, 1971. – С.180.
- ⁹⁷ *Оглоблін О.П.* «Історія України» (Конспект за лекціями професора Оглобліна). II-й курс соц.-істор. відділу ФПО [факультету партійної освіти] 1929/30 академічного року. Т.2 [друк. Київським Окрліт. тираж 37 прим.] // ЦДАВО України. – Ф.3561. – Оп.1. – Спр.292. – Арк.38.
- ⁹⁸ *Оглоблин О.* Олександр Лазаревський (1834–1902) і українське родознавство // Рід та знамено (Франкфурт). – 1947. – Зшиток 4. – С.21.
- ⁹⁹ *Мезько-Оглоблин О.* Люди Старої України та інші праці / Ред. Л.Винар. – Острог; Нью-Йорк, 2000. – С.220.
- ¹⁰⁰ *Ясь О.В.* В.Липинський та неоромантизм (до 125-річчя від дня народження) // Укр. іст. журн. – 2007. – №5. – С.75–95.
- ¹⁰¹ *Винар Л., Атаманенко А.* Епістолярні джерела до історії Українського історичного товариства: З листування Олександра Оглобліна // Український історик. – 2003. – Т.40. – №1/5. – С.442.
- ¹⁰² *Оглоблин О.* Рід / Публ. Л.Винара // Український історик. – 1994. – Т.31. – №1/4. – С.135.
- ¹⁰³ *Оглоблин О.* «Внучка двох гетьманів» (Причинок до української генеалогії XVIII ст.) [автограф 6–7 грудня 1942 р.] // ЦДАВО України. – Ф.3561. – Оп.1. – Спр.50. – Арк.1–25 зв.
- ¹⁰⁴ *Оглоблин О.* Мій творчий шлях українського історика. – С.53 (прим. 1).
- ¹⁰⁵ *Винар Л.* Про «Людей Старої України» // *Мезько-Оглоблин О.* Люди Старої України. – С.24.
- ¹⁰⁶ *Оглоблин О.* «Історія України» Худорби // Краківські вісті. – 1943, 26 жовт. – №239. – С.4.
- ¹⁰⁷ *Оглоблин О.* Тимофій Калинський (З історії української громадської думки XVIII–XIX ст.) // Краківські вісті. – 1943, 29 груд. – №293. – С.3.
- ¹⁰⁸ *Оглоблин О.* Мій творчий шлях українського історика. – С.51.
- ¹⁰⁹ *З листів Д.І.Дорошенка до О.П.Оглобліна* // Український історик. – 1965. – №3/4. – С.85–86.
- ¹¹⁰ *Винар Л.* Листи Івана Крип'якевича до Олександра Оглобліна з 1943 року // Український історик. – 2000. – №1/3. – С.265.
- ¹¹¹ *Винар Л.* «Люди Старої України» Олександра Мезько-Оглобліна: Історія видання // Там само. – С.170.
- ¹¹² *Оглоблин О.* Берлінська місія Капніста 1791 року. Історіографія і методологія питання (З приводу нової «теорії» проф. Вільяма Еджертонна) // *Оглоблин О.* Студії з історії України: Статті і джерельні матеріали / Ред. Л.Винар. – Нью-Йорк; К.; Торонто, 1995. – С.181.
- ¹¹³ *Оглоблин О.* Мій творчий шлях українського історика. – С.37.
- ¹¹⁴ *Ковалів П.* Про нову працю проф. О.Оглобліна [«Люди Старої України»] // Київ (Філадельфія). – 1961. – №4. – С.44.
- ¹¹⁵ *Бойко Ю.* Проф. д-р О.П.Оглоблин як історик духово-політичного розвитку Козацької України // Бойко Ю. Вибрані праці / Передм. С.Білоконя. – К., 1992. – С.314.
- ¹¹⁶ *Мезько-Оглоблин О.* Люди Старої України. – С.279.
- ¹¹⁷ *Білас Л.* Ідеологія як історія і як поезія (З приводу двох нових праць О.Оглобліна) // Сучасність. – 1961. – №7. – С.61.
- ¹¹⁸ *Оглоблин О.* Володимир Антонович та його історична школа // *Оглоблин О.* Студії з історії України. – С.202.
- ¹¹⁹ *Білас Л.* Указ. праця. – С.57.
- ¹²⁰ *Історик.* Невдала спроба реабілітації українського шляхетства // За синім океаном. – 1960. – №4. – С.16.
- ¹²¹ *Василенко М.* Олександр Матвієвич Лазаревський... – С.80.
- ¹²² *Ohloblyn O.* Ukrainian Historiography 1917–1956 / Translated by R.Olesnytsky // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S. – New York, 1957. – Vol.5/6, №4(18), 1/2(19/20). – P.402–403, 412, 415–416, 424–430.
- ¹²³ *Оглоблин О.* Мій творчий шлях українського історика. – С.21.
- ¹²⁴ *Мезько-Оглоблин О.* Люди Старої України. – С.129.

- ¹²⁵ Там само. – С.246.
- ¹²⁶ *Оглоблин О.* Проблема схеми історії України 19–20 століття (до 1917 року). – Мюнхен; Нью-Йорк, 1973. – С.12.
- ¹²⁷ *Оглоблин О.* Нарбут-мазепинець. Нові матеріали до біографії Юрія Нарбута // Арка (Мюнхен). – 1948. – №2. – С.9.
- ¹²⁸ Там само. – С.10.
- ¹²⁹ Там само.
- ¹³⁰ *Мезько-Оглоблин О.* Люди Старої України. – С.70.
- ¹³¹ *Оглоблин О.* Мій творчий шлях українського історика. – С.46.
- ¹³² [Гларіон, митрополит]. Рец. на кн.: Оглоблин О. Люди Старої України. – Мюнхен, 1959 // Віра і культура. – 1960. – №9. – С.30.
- ¹³³ *Винар Л.* Люди Старої України [Рец. на кн.: Оглоблин О. Люди Старої України] // Свобода (Джерсі-Сіті). – 1960, 9 лип. – №130. – С.2.
- ¹³⁴ *Полонська-Василенко Н.* «Люди Старої України». [Рец. на кн.: Оглоблин О. Люди Старої України] // Український самостійник (Мюнхен). – 1961. – №3. – С.38–44.
- ¹³⁵ *Білас Л.* Указ. праця. – С.51–52.
- ¹³⁶ *Мезько-Оглоблин О.* Люди Старої України. – С.57.
- ¹³⁷ Там само. – С.70.
- ¹³⁸ Там само. – С.71.
- ¹³⁹ Там само. – С.79.
- ¹⁴⁰ Там само. – С.121.
- ¹⁴¹ Там само. – С.142.
- ¹⁴² Там само. – С.154.
- ¹⁴³ Там само. – С.189.
- ¹⁴⁴ Там само. – С.239.
- ¹⁴⁵ Там само.
- ¹⁴⁶ Там само. – С.240.
- ¹⁴⁷ Там само. – С.269.
- ¹⁴⁸ Там само. – С.272.
- ¹⁴⁹ Там само. – С.276.
- ¹⁵⁰ *Білас Л.* Указ. праця. – С.44.
- ¹⁵¹ Там само. – С.56.
- ¹⁵² Там само. – С.44.
- ¹⁵³ *Оглоблин О.* Українська мартирологія й завдання її наукового дослідження // Український історик. – 2000. – №1/3. – С.99.
- ¹⁵⁴ *Винар Л.* Люди Старої України... – С.2.
- ¹⁵⁵ *Липинський В.* Повне зібрання творів, архів, студії / Ред. Я.Пеленський. – К.; Філадельфія, 1995. – Т.6, кн.1: Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму. – С.375–377.
- ¹⁵⁶ *Полонська-Василенко Н.* «Люди Старої України». – С.38.
- ¹⁵⁷ *Pritsak O., Reshetar J.* The Ukraine and the Dialectic of Nation-Building // Slavic Review. – 1963. – Vol.22, №2. – P.249.
- ¹⁵⁸ *Мезько-Оглоблин О.* Люди Старої України. – С.39.
- ¹⁵⁹ Там само. – С.143.
- ¹⁶⁰ Там само. – С.205.
- ¹⁶¹ Там само. – С.66, 68.
- ¹⁶² Там само. – С.186.
- ¹⁶³ Там само. – С.74.
- ¹⁶⁴ Там само. – С.79–80.
- ¹⁶⁵ Там само. – С.78.
- ¹⁶⁶ Там само. – С.85.
- ¹⁶⁷ Там само. – С.84.
- ¹⁶⁸ Там само. – С.89.
- ¹⁶⁹ Там само. – С.115.
- ¹⁷⁰ Там само. – С.115–116.
- ¹⁷¹ Там само. – С.116.
- ¹⁷² Там само. – С.46–47.
- ¹⁷³ Там само. – С.69–70.

¹⁷⁴ Там само. – С.103.

¹⁷⁵ Там само. – С.159.

¹⁷⁶ Там само. – С.230.

¹⁷⁷ Там само. – С.242.

¹⁷⁸ Там само. – С.273.

The article reveals historical views and world-view of O.Lazarevs'kyi and O.Ohloblyn. The author analyzes strategies of presentation of early-modern Ukrainian history in as viewed by both historians, and images of Old Ukraine created by them.

Н.О.Герасименко*

НЕВИДАНІ ЛИСТИ О.І.ХАНЕНКА ДО О.М.ЛАЗАРЕВСЬКОГО

У статті досліджуються і публікуються листи історика-аматора О.І.Ханенка до відомого історика й археографа О.М.Лазаревського. У докладній передмові, листах і коментарях до них ідеться про роботу над підготовкою наукових праць, публікацію джерел, розкрито творчі плани та внутрішній світ адресатів. Листи є документальним свідченням високого авторитету О.М.Лазаревського серед національно-свідомого і культурницького покоління України XIX ст.

Олександр Іванович Ханенко, автор листів до відомого вченого, історика й археографа Олександра Матвійовича Лазаревського, належав до давнього українського шляхетського роду, предки якого були козаками.

Історія роду Ханенків привертала увагу дослідників. Життя та діяльність представників цього роду і, насамперед, генерального хорунжого Української козацької держави Миколи Даниловича Ханенка дослідив у передмові до видання його щоденника за 1722 р. відомий історик і археограф О.М.Бодянський. Він згадав і про О.І.Ханенка, зазначивши лише, що в той час Олександр Іванович проживав у своєму маєтку в Чернігівській губернії і служив, імовірно, «по дворянскимъ выборам»¹.

Значну увагу роду Ханенків приділив О.М.Лазаревський. У 1884 р. у передмові до видання щоденника М.Д.Ханенка за 1727–1753 рр. він всебічно дослідив родовід Ханенків, приділивши найбільше уваги історії життя й діяльності М.Д.Ханенка. Про Олександра Івановича він зазначив лише, що у нього зберігався оригінал щоденника його прадіда, Миколи Даниловича².

Грунтовніше життя, службову і наукову діяльність О.І.Ханенка дослідив О.М.Лазаревський у некролозі, опублікованому з приводу смерті Олександра Івановича, яка сталася 4 липня 1895 р. Учений не обмежився власними документами і матеріалами для написання некролога. У листі до Г.О.Милорадовича від 21 липня 1895 р. він просив надіслати йому відомості «для подробного некролога» про О.І.Ханенка³.

Некролог учений опублікував того ж року у журналі «Киевская старина»⁴. У ньому йшлося про рід Ханенків і про прадіда О.І.Ханенка – Миколу Даниловича. О.М.Лазаревський коротко охарактеризував основні етапи життя та службової діяльності Олександра Івановича, зазначивши також опубліковані ним історичні праці⁵.

* Герасименко Неля Олексіївна – канд. іст. наук, ст. наук. співроб. відділу спеціальних галузей історичної науки та електронних інформаційних ресурсів Інституту історії України НАНУ.